

S:T RAGNHILDS GILLES

ÅRSBOK

1933



SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1933



Söderköping med omgivning. Se art. 4 sld. 25: Pehr Hörberg i Söderköping av Bengt Chottinghus.
Teckning av Pehr Hörberg, utförd sept. 1892.

Några personer och glimtar

från Söderköpings kommunala liv på 1870-talet.

Av AXEL FERB.

Ledningen av de kommunala ärendena i Söderköping under denna tidsperiod låg i stort sett i samma händer som under föregående årtionde. Men även nya personer möta oss i de stadsfullmäktigeprotokoll, som ligga till grund för dessa i all anspråkslöshet lämnade glimtar från denna tid.

Den 24 augusti 1870 företogs val till den då lediga rådmanstjänsten, varvid handlanden Gust. Grefberg erhöi 8 röster, musikdirektör Ahlstedt 7 och stadskamrer Nordén 4 röster.



*Gust. Grefberg.
Rådman 1870-1919.*

Rådman Grefberg innehade den sålunda erhållna rådmanstjänsten ända till sin år 1919 timade död. I en dödsruna över honom heter det, att han vid sin utnämning var Sveriges yngste rådman, liksom han vid sitt fränfalle var den till tjänsteåren äldste rådmannen i vårt land.

Född i Söderköping, där hans fader på sin tid var rådman och magistratssekreterare, tillbragte han så gott som hela sin levnad i fädernestaden. Sin verksamhet förlade han huvud-

sakligen till det ekonomiska området, för vilket han hade en utpräglad begåvning. Först ägnade han sig åt köpmannayrket, blev snart en mycket anlitad boutredningsman och auktionsförrättare, var från 1876 verkställande direktör i Ostergötlands Enskilda Banks avdelningskontor och från 1883 ordförande och verkställande direktör i Sparbanken. Han anförtroddes dessutom en hel del andra uppdrag, där hans ekonomiska och även juridiska erfarenhet kunde göra sig gällande. Ehuru han ej direkt så mycket deltog i stadens förvaltning, utövade han såsom en mycket anlitad rådgivare stort inflytande på densamma.

Rådman Grefbergs och hans makas minne är hugfäst genom den donation deras arvingar överlämnat till staden att under namn av »Gustaf och Jenny Grefbergs julgåva» förvaltas och vars ränteavkastning skall tilldelas en eller flera i Söderköping bosatta och mantalsskrivna behövande personer att lyftas i december månad.

Den lokala fråga, som vid denna tid utan gensägelse samlade största intresset såväl i staden som den omgivande landsbygden, var anordnandet av en för Söderköping lämplig järnvägsförbindelse. Om denna frågas dryftande bland stadens fäder innehålla de förda protokollen i huvudsak följande:

1873 den 9 jan. Efter kallelselistans genomgående uppträdde Herr C. V. Sjöling och tillkännagav, att ehuru han icke var affärsman, och det sålunda kunde anses vara mindre rätt av honom att väcka den fråga, han nu ämnade framställa, han likväl icke kunde underlåta uppmana stadsfullmäktige att taga i övervägande, om det icke för staden och orten kunde vara nyttigt, att en järnbana härifrån bleve anlagd för beredande av järnvägs-kommunikation med Norrköping samt i sådant fall, om en förberedande undersökning för en dylik banas anläggning borde ske samt om stadskassan till någon del borde bidra därtill. — I anledning härav uppträdde D:r Nyström och anförde, att ehuru han trodde, att en sådan bana möjligen för staden och orten kunde medföra nytta, förslaget därom, enl. talarens mening, ej borde utgå ifrån stadsstyrelsen.

Den 31 jan. upptogs frågan åter till behandling. Innan Ordf. D:r Böttiger överlämnade ordet, ville han nämna, att enl. hans åsikt hr Sjölings första fråga angående järnvägens nytta, denna obetingat kunde besvaras med Ja, varemot frågan om stadens bidrag till en blivande undersökning i sakens nuvarande outredda skick ej kunde besvaras. Hade hört olika linjer föreslagna såsom Söderköping—Norrköping, Gistad—Söderköping—Mem eller Norrköping—Söderköping—Valdemarsvik och vidare söderut. Föreslog en kommitté av 5 personer att taga frågan i närmare övervägande. Rektor Widegren ansåg, att stadsfullmäktige handlade klokast genom att ej fundera på någon järnvägsanläggning, yrkade avslag och motionens läggande till handlingarna och att sakens vidare fullföljande överlämnas åt den enskilda företagsamheten. D:r Nystrom drog i betänkande huruvida man inom stadsfullmäktige kunde finna lämpliga personer för den ifrågasatta utredningen. D:r Petrelli ansåg, att då en så viktig fråga vore väckt, den icke borde lämnas utan uppmärksamhet och att en förberedande undersökning borde ske, såvida ej samhället betungades med några utgifter därför. Sedan hr Marin, Cederborg, Franzén och borgm. Blidberg uttalat sig för ordförandens förslag till-sattes ett utskott av 5 personer i och för vidtagande av förberedande åtgärder och utsågs därtill hr Sjöling, Marin, Böttiger, Lindner och Engström.

Den 1 mars erhöll detta utskott ett anslag ur stadskassan av 100 rdr.

Den 28 mars fick Drätselkammaren i uppdrag att yttra sig huruvida staden borde bidraga till undersökning för den föreslagna järnvägen och om storleken av ett sådant anslag; och

Den 1 april beslöto stadsfullmäktige på drätselkammarens förslag att bemyndiga kommitterade teckna ett bidrag för den ifrågasatta undersökningen av 1,000 rdr rmt att utgå av tillgängliga medel ur hamnkassan.

Frågan förekommer härefter ej i stadsfullmäktiges protokoll förrän den 12 juni 1874, då ordföranden tillkännagav, att interimstyrelsen för den föreslagna järnvägen Norrköping—Söderköping—Valdemarsvik—Gamleby

—Hultsfred kallat dem, som tecknat bidrag till undersökning och övriga intresserade till sammanträde å Hotell W6 i Norrköping för att taga del av uppgjorda ritningar m. m. samt besluta om vidare åtgärder. Till ombud vid detta sammanträde utsågs borgm. Blidberg med Sjöling till suppleant. D:r Nyström ville såsom sin mening framhålla, att banan borde dragas från Söderköping genom Tingstaddalen till Norrköping och vidare till Fiskeby i st. f. den föreslagna riktningen väster om Mariehov.

Vid sammanträde den 22 okt. delgav ordf. åtskilliga handlingar angående den föreslagna järnvägen samt föreslog en ekonomisk utredning för att utröna storleken av det belopp staden skulle kunna anslå till företaget i fråga. Denna utredning med därpå grundat förslag förelåg vid sammanträde den 25 nov. och utvisade, att stadens inkomster i medeltal för de senaste 5 åren utgjort i runt tal 27,000 rdr. och utgifterna 23,000 rdr. vartill kom uttaxering för folkskolan, fattigvården m. m. med 2: 18 pr bevillningsrdr. Då vissa inkomstposter visat en fortgående nedgång framgick av utredningen, att staden med hittillsvarande inkomster och uttaxering väl kunde bestrida sina egna utgifter men ej hade några medel över för nu ifrågasvarande ändamål.

Den tillsatta interimstyrelsen hade tänkt sig ett bidrag från Söderköping av 200,000 rdr. Detta belopp fann kommitterade ogörligt, då det för ränta och amortering skulle kräva en uttaxering av 5: 70 pr bevillningsrdr. Den summa kommitterade ville föreslå var 130,000, krävande 2 rdr mindre uttaxering, vilken borde kunna minskas i mån järnvägen lämnade utdelning.

Härpå följde en långvarig och säkerligen mycket animerad diskussion, varvid flera olika förslag framställdes. Hrr Lundborg och Widegren ville nedpruta den föreslagna teckningen till 80,000, d:r Petrelli föreslog 100,000. Hr Sjöling framhöll i ett längre anförande de fördelar stadens invånare skulle få av den föreslagna järnvägen; skulle gärna velat förorda en teckning av 200,000, men, då han icke kunde förneka riktigheten av de skäl, som övriga kommitterade anfört, ville han förena sig med dessa om 130,000 rdrs anslag. Detta förslag blev också slut-

ligen med 10 röster mot 7 av stadsfullmäktige antaget.

Emellertid fick den igångsatta aktieteckningen ej den tillslutning man väntat och ännu i mars 1875 var blott $\frac{2}{3}$ av det behövliga kapitalet tecknat. Den 4 mars förelåg därför förslag om ökad teckning till det av interimstyrelsen ursprungligen begärda beloppet, 200,000 kr. Endast hrr Sjöling, Böttiger och Nylander vågade en dust för detta högre anslag, medan alla övriga talare ansågo det redan tecknade beloppet vara för staden tillräckligt betungande. Vid votering segrade också denna mening med 12 röster mot 6. Så går sommaren och hösten hän och först den 8 december kommer frågan åter före, men då endast för anställande av val till det sammanträde å Hotell W6 i Norrköping, där det så länge dryftade förslaget skulle avföras från dagordningen. Finspongsintresset, som varit en av de mest pådrivande krafterna, hade, då det ej vunnit den tillslutning, det väntat, via Norsholm funnit en mera framkomlig väg till öppet vatten vid Östersjön.

Det dröjde emellertid ej längre än till början av år 1876, då en ny järnvägsfråga åter var på tapeten. Det gällde denna gång en järnväg Norrköping—Söderköping—Valdemarsvik eller eventuellt endast Norrköping—Söderköping. Intresset synes nu vara mera odelat till förmån särskilt för det senare alternativet, vars nytta enhälligt betonades, och man beslöt utan vidare att under vissa villkor för stadens räkning teckna ett belopp av 130,000 kr. Dr: Nyrström med hr Sjöling som suppleant utsågs, att å sammanträde med intresserade föra stadens talan. I skrivelse av den 28 aug. föreslog hrr Böttiger, Engström, Marin och Franzén, att, »då det vore en livsfråga för Söderköping att få järnvägsförbindelse med Norrköping, och då en sådan järnväg enligt kalkyler kunde byggas för 660,000 kr., men nämnda summa svårligen kunde uppbibras på enskild väg, staden måtte för ändamålet höja sin aktieteckning till 200,000 kr.» Efter remiss och tillstyrkande utlåtande från drätselkammaren blev detta också stadsfullmäktiges beslut. Endast hrr Petrelli och Lundborg yrkade avslag.

Under år 1877 höllos flera sammanträden dels med stadsfullmäktige, dels med aktietecknarne. Stadsfullmäk-

tige sökte och erhöll Kungl. Maj:ts tillstånd att upptaga det nödvändiga lånet, vilket skulle räntas och amorteras med inflytande brännvinsmedel samt inbetalte den första tiondelen av det tecknade beloppet med en skuldförbindelse å 20,000 kr.

Det under 1876 så livliga intresset för järnvägen började emellertid på ett betänkligt sätt åter svalna. Svårigheten att trots stadens rundligt tilltagna anslag hopbrunga nödigt kapital gjorde allt flera av stadens invånare betänksamma och under 1878 börjar röster höjas för att få hela det planerade järnvägsföretaget ur världen. Bland anförande hos stadsfullmäktige må här anföras v. ordf. Dr Petrellis inlägg i diskussionen den 26 juli. Han anhöll »att få fästa stadsfullmäktiges uppmärksamhet på de mindre gynnsamma förhållandena vid åtskilliga järnvägsanläggningar. Vål har man påstått, att intet annat än en järnvägsanläggning Söderköping—Norrköping kunde rädda den förstnämnda staden för undergång. Jag biträder dock ej denna åsikt. Järnvägar hava visserligen en viktig betydelse, men samhällets bestånd betingas dock av något vida betydelsefullare och det torde vara nyttigt att besinna det gyllene språket att »synd är ett folks fördärv, men rättfärdighet upprättar ett folk». Det är på moraliska grundvalar, som samhällen vila — järnvägar hava en underordnad betydelse». Talaren ansåg därför, att stadsfullmäktige borde låta hela förslaget om denna järnvägsanläggning förfalla för att upptagas under gynnsammare konjunkturer eller åtnöja sig med en spårväg till Norrköping. Under år 1879 dyker vål frågan upp några gånger i stadsfullmäktiges protokoll, men man märker tydligt det allmer slappnade intresset. Slutligen giva också hrr Sjöling och Nyström tappt och på bolagsstämman sommaren 1880 beslöts järnvägsbolagets upplösning och likvidation. Efter 8 års överläggningar och säkerligen mycket arbete, som icke kommit till synes, kan man näppeligen tänka sig ett magrare resultat. Det skulle dröja ännu ett 10-tal år, innan frågan åter på allvar kunde tagas upp, denna gång med åsyftat resultat.

En man, som med stort intresse deltagit i utredningen av järnvägsfrågan och som dessutom på skilda områden verksamt deltog i stadsfullmäktiges arbete vid denna tid var lasarets- och stadsläkaren Nils Engelbrekt Nyström. Född 1835 hade han efter avlagda examina och en del tillfälliga förordnanden som fätläkare deltagit i dansk-tyska kriget 1864—1865 och härigenom vunit stor insikt och erfarenhet särskilt i operationsknivens användning.

År 1867 utnämndes han till läkare vid det ett par år förut nyinrättade länslasarettet härstädes och blev i slutet av samma år enhälligt vald till stadsläkare. Dr: r Nyström ansågs, och detta med rätta, som en för sin tid ovanligt skickligt läkare och kirurg och en del av hans mera lyckade operationer betecknades av allmänheten som underverk. Man må härvid taga i betraktande de primitiva lokaler och anordningar i övrigt, som stodo honom till buds. Ett och samma rum å nedre botten i den s. k. Förmansgården var sålunda både vänt- rum och mottagningsrum samt sysslomansexpedition. Här företogs mindre ingående undersökningar och utfördes lindrigare operativa ingrepp, allt i övriga patienters närvaro. Nyström var under en lång följd av år stadens och ortens ende anlitade läkare och hans tid var därför strängt upptagen i sjukvårdens tjänst. Tack vare sin stora arbetsförmåga och lätthet att sätta sig in i föreliggande ärenden, fick han det oaktat tid att ägna sig åt kommunala uppgifter av skilda slag. Han var sålunda ledamot av stadsfullmäktige 1867—1887, ordförande i hälsovårdsnämnden och brunnsbolaget, ledamot i drätselkammare och Ostergötlands läns landsting och överallt visste han att göra sin mening gällande. Oppositionell till sin



*Doktor N. E. Nyström.
Stfm. 1867-1887.*

läggning och slagfärdig i debatten gällde det att hava sina papper klara, då man ville föra fram ett ärende, där han var med. Från lasarettstjänsten avgick han år 1900 och som stadsläkare kort före sin den 8 november 1905 timade död. Efter den tidens sed var han mot patienterna ofta sträng och fordrande och tälde ej onödigt pjunk, men där verklig nöd var å färde kom den medkännande människovännen lika ofta till synes. Aktat och ärat lever hans minne.

Bland ärenden framförda av d:r Nyström eller på hans initiativ må här anföras:

Den 16 juli 1875. För avhjälpande av synnerligen svåra missförhållanden i avseende på sundhet och övriga hygieniska förhållanden föreslogos en del viktiga och nödvändiga förbättringar, av vilka de mest genomgripande voro stadens planmässiga underdikning för avledande av det förskämda grundvattnet och dettas avledande genom avloppsledningar samt en väl ordnad vattenledning. Vidare borde de allmänt förekommande gödselgroparne ersättas med ett bättre ordnat latrinväsende. Av detta program blev den sista bestämmelsen först genomförd i det gödselgroparne förbjödos och latrinet uppsamlades i lärar för pudrettberedning. Underdikningen blev åtminstone delvis genomförd för att utmytna i — Storån, vars vatten därigenom ytterligare förorenades. Förslaget om fullständig avlopps- och vattenledning har som vi veta först i våra dagar vunnit sin lösning.

Den 13 oktober samma år motionerade han om höstmärnadens borttagande »såsom numera obehövlig och på grund av de många obehag, som åtföljde densamma såväl för stadsbor som traktens befolkning. Obehövlig, då månadsmötena giva nödiga tillfällen till handel med lantmanna- och skärgårdsprodukter och obehagliga till följd av de kvardröjande, överlastade, skojande och skrånande marknadsbesökarna samt de stölder, slagsmål och övervåld, som alltid åtföljde denna marknad.» Motionen vann såväl stadsfullmäktiges som magistratens bifall, och den 21 januari 1876 meddelades kommerskollegiets utslag om marknadens borttagande.

Vid samma tillfälle motionerade d:r Nyström även om anläggande av en ny gata i Nybrogatans förlängning söderut från Skönbergagatan genom Trysénska tomten, som för ändamålet borde inköpas eller exproprieras. Denna gata vore av stor vikt, då från S:t Ragnhilds brunn ända till nya torget ej finnes någon tvärgata söder om Skönbergagatan. Ärendet remitterades till byggnadsnämnden, där den tills vidare fick vila.

Samtidigt med d:r Nyström inträdde i stadsfullmäktige Collegae Schole C. F. L u n d b o r g. Lundborg var en av de mest återhållande krafterna bland stadens fäder av de förda protokollen att döma, och nya framställningar, i synnerhet om dessa voro sammanlänkade med pekuniära anslag från stadens sida, hade svårt att vinna hans gillande. Sålunda hava vi funnit, huru han ihärdigt bekämpade den föreslagna järnvägsförbindelsen med Norrköping, och det var säkerligen icke utan tillfredsställelse han såg hela företaget förfalla. Han var en noggrann och pålitlig revisor och åtnjöt för övrigt gott anseende både som lärare och medborgare. Han utgick ur stadsfullmäktige 1882.

I revisorernas berättelse för år 1873 föreslogo dessa bl. a. upphörande av stadens auktionskammare. Vid sammanträde den 26 juni 1874 redogjorde med anledning härav borgmästare Blidberg för gällande bestämmelser härutinnan, och som dessa utvisade, att städerna icke hade något omedelbart åliggande att hålla auktionskammare, så ansåg han något hinder ej föreligga för densammas indragning. Efter dessa upplysningar yrkade hrr Sjöling, Marin o. Nyström, att auktionskammaren måtte upphöra och nu utgående löner till förvaltare och vaktmästare indragas. Detta blev ock i sinom tid stadsfullmäktiges beslut.



*Collega C. F. Lundberg.
Stfm. 1867-1882.*

Den 3 nov. 1871 förelåg från utsedda kommitterade förslag om ändrade grunder för avgifternas erläggande till stadens brandkassa, vilka avgifter hittills ålegat endast ägare av hus och tomter. Enligt nu föreliggande förslag borde efter lämplig övergångstid samtliga stadens invånare härtill bidraga. Collega Lundborg och d:r Petrelli opponerade sig mot förslaget, men den 24 november blev detsamma antaget med 11 röster mot 4.

Våren 1874 väckte Borgmästare Blidberg förslag om en högst nödvändig förbättring af nattbevakningen inom staden och ändamålsenlig signalering vid inträffande eldsvåda. Den 16 dec. antogs med anledning härav ny brandordning. Enligt denna skulle nattbevakningen bestridas af 4 tornväktare, som turvis, en under varje natt, skulle tjänstgöra i rådhusornet enligt närmare angivna föreskrifter och från därvarande altan genom tutning i lur varje hel-, halv- och fjärdedelstimme tillkännagiva, att de voro vakna. Vidare af 4 nattväktare, som likaledes turvis skulle tjänstgöra varje natt och för att tillkännagiva, att de fullgjorde sin skyldighet på därför bestämda ställen genom väktarrop (=Hör väktarens rop, klockan är tio, elva o. s. v. slagen) varje heltimme kungöra timplagen. Under stormiga nätter biträdades dessa väktare af den s. k. Stormpatrullen bestående af en befälhavare och 6 man, som i tur o. ordning uppbådades bland stadens manl. invånare. Vi äldre minnas de utdragna tonerna fr. rådhusornets altan och de välkända väktarropen, som mer eller mindre musikaliskt sjöngos fram på en välkänd melodi, än klart ljudande i den stilla natten, än överröstade af vinande storm och oväder, och vi kände en viss trygghet under denna primitiva »änglavakt». Men vi minnas även någon annan natt dova klämtslag från kyrkans klockstapel, då brandtrumman skrällande gick genom stadens gator och man under ropet »elden är lös» förkunnade, att fara var å färde. Män, kvinnor och barn rusa ur sina bäddar, rusta sig med hinkar och ämbar och skynda till brandstället. Vattenlangningskedjor bildas, sprutorna sättas i gång och tack vare äns närhet och rika tillgång på vatten är faran snart avvärd. Men icke alla kände sig tilltalade af

»väktarens rop» och i början av 1878 förelåg från magistraten en skrivelse, vari det bland annat heter: »Redan länge hava många av stadens innevånare önskat, att den ännu här i staden övliga seden, att nattväktarne med höga rop tillkännagiva nattens timmar, kunde upphöra och främlingar, som från andra städer hitkomma, förundra sig öfver, att denna föräldrade, för en god nattro störande och i de allra flesta städer redan för länge sedan avskaffade plägsed ännu härstädes fortfar, och erkännas måste ock, att dessa en gång i varje timme på natten återkommande väktarrop äro i hög grad störande och oroande ej allenast för sjuka utan även för därvid ovana friska personer. På senare tid har också en uppfinning skett, som icke allenast göra dessa rop obehöfliga utan utgöra en vida bättre kontroll på nattväktarnas fullgörande av deras skyldighet. Denna uppfinning består av ett s. k. v a k t k o n t r o l l u r, vilket många av de mindre städerna, som ej hava råd att låta nattbevakningen utföras av en större poliskår, skyndat att förskaffa sig». Magistraten föreslog nu anskaffandet av sådana kontrollur, vilket ock vid stadsfullmäktiges sammanträde den 11 febr. antogs. Tutningarne från rådhusornet fortsatte ännu några år.

1875 invaldes till ledamot av stadsfullmäktige Stadskommisiter Wilhelm Aspegren. Skåning till börden hade han först sent beslutat sig för studievägen. Utrustad med ett gott huvud och icke så litet framåtanda, klarade han rätt snart sina examina och trädde in på den prästerliga banan. Huruvida detta var hans rätta plats i livet, därom rådde nog olika meningar. Mången menade, att han skulle gjort sig bättre med en polismans märke i mössan än i präst-



Kommisiter Wilh. Aspegren.
Sifm. 1875-1876.

krage. Redan 1876 sökte och erhöll han kyrkoherdebefattningen i Motala. På grund av vissa oegentligheter måste han slutligen avgå från sitt ämbete och dog som roteman i Stockholm. Som kommunalman hade han goda förutsättningar och hans verksamhet som ledamot i härv. fattigvårdsstyrelse och hälsovårdsnämnd får ej underskattas.



*Handl. J. A. Lundström.
Stfm. 1876-1882.*

Aspegren efterträddes i stadsfullmäktige av handlande J. A. Lundström, ene delägaren i handelsfirman Björnlund & Lundström. Hans inlägg i debatten äro mycket sparsamma, men han åtnjöt stort förtroende och hedrades med flera kommunala uppdrag, var under flera år stadens brandchef, ledamot av fattigvårdsstyrelsen, revisor m. m. Han var med ett par mellan rum stadsfullmäktige till och med år 1889, då han valdes till rådman. Vorden änkomman överlämnade han sin affär och flyttade till sin dotter och mäg i Motala, där han erhöll den ömmaste omvårdnad till sin död.

Efter handlanden J. A. Björnlund, som avled i början av år 1876 valdes till hans efterträdare i stadsfullmäktige greve Erik Sparre. Han är, såvitt jag kunnat finna, den ende av blått blod, som haft säte och stämma i Söderköpings stadsfullmäktige, där han kvarstod till år 1887. Han synes hava funnit sig väl till rätta i sin ofrälse omgivning, visande stort in-



*Greve Erik Sparre.
Stfm. 1876-1887.*

tresse för stadens angelägenheter enkannerligen dess brandväsende. Han var också under flera år stadens brandchef. Icke så litet originell till sin läggning säges han vid mönstringen av sin kår hava velat göra detta till häst. Hälsande de i stramt »giv akt» uppställda avdelningarna med sitt skänka: »Gomorrön, karrar!» vilket beredde de närvarande odelat nöje, ville han giva det hela en militärisk anstrykning. Alla kände dock för väl den välvilja, som präglade den gode greven, för att stöta sig på detta något ovanliga framträdande. Själv gemytlig och oförarglig fördrog han utan att taga anstöt vännernas ofta kanske något närgångna skämt. Särskilt var han utsatt för vännen Rehnbergs små skälmstycken, av vilka ett och annat ännu är i gott minne hos äldre invånare i staden.

Samma år inträdde agronomen Leonard Engström i stadsfullmäktige och kvarstod till 1881, då han vid unga år avled. Han var son till konsul E. A. Engström och fortsatte dennes verksamhet som lantbrukare m. m. Inom stadens kommunala liv synes han ej hunnit göra sig mera gällande.



*Agronomen Leon. Engström.
Stfm. 1877-1881.*

En annan person som endast gjort ett kort gästsuppträdande hos herrar stadsfullmäktige, var bryggaren Per August Joelsson. Han innehade under några år Marinska bryggeriet och var stadsfullmäktige 1878—1879, vilket senare år han avflyttade från staden.

År 1878 lämnade 3 av stadsfullmäktiges mest bemärkta ledamöter sina platser, nämligen den 7 juni ordföranden dr O. Böttiger »på grund av ålder (61 år) och övriga åligganden» och den 15 juli postmästaren Ph. W. Cederborg och rektor P. M. Widegren »på var för sig anförda skäl». De avgående framförde härvid sina välsönskningar.



*Bryggaren Per Aug. Joelsson.
Stfm. 1878-1879.*

gar för samhällets framtid, varjämte d:r Böttiger särskilt tackade för det förtroende och den välvilja, som kommit honom till del under de 14 år han varit stadsfullmäktiges ordförande. Kontraktspresten d:r Petrelli, som efter d:r Böttiger intog ordförandeposten, framförde till de avgående stadsfullmäktiges och samhällets tack.

De sålunda avgångna efterträddes av källarmästare Erik Rehnberg, bryggaren C. E. Eriksson och löjtnant A. J. Schubert.

Med år 1879 befinnes emellertid d:r Böttiger åter invald och intar på nytt ordförandeskapet, men 1880 avgick han definitivt från båda uppdragen.

Ingen torde i nyare tid gjort namnet Söderköping så känt icke blott över hela vårt land utan även långt utom dess gränser som källarmästare Erik Rehnberg. Om värdet av denna namnkunnighet torde meningarna vara delade, beroende på den näring, han utövade. Begåvad med ett ovanligt gott affärsgeni, ett vinnande sätt och stor personkännedom, visete han på pricken, huru olika kunder skulle tagas. Ett dukat bord, där »varor» av olika slag kunde avprovas, stod alltid till kundernas och affärsvännernas förfogande, och här utövade han ett



*Källarm. Erik Rehnberg.
Stfm. 1878-1903.*

värdskap, som han kunde avpassa likaväl för den enkle lantmannen som de högre uppsatta i samhället. En stor humorist, begagnade han varje lämpligt tillfälle att låta sitt goda skämtlygne spela i små skälmstycken än mot den ene, än mot den andre av bekanta och vänner, men även härutinnan visste han väl, vad var och en tålte för att ej bliva »stött i kanten». På samma gång godhjärtad och ömsint mot behövande, stod hans hand alltid öppen att hjälpa, där hjälp behövdes.

Som förut blivit antytt, antog hans affär allt större dimensioner, men hölls under hans egen ledning inom legitima gränser. Detta kan knappast sägas om firman efter Rehnbergs bortgång. Under en följd av år välde då härifrån en formlig flod av spritvaror ut över landet, en flod som omsider måste uppdämmas genom en särskild lag, den s. k. »lex-Rehnberg». Såsom ledamot i först drättselkammaren och sedan i stadsfullmäktige gjorde källarmästare Rehnberg genom sin praktiska begåvning och erfarenhet sig väl gällande även i stadens kommunala förvaltning.

Ända till mitten av 1870-talet hade stadens invånare för sitt behov av användbart dricks- och hushållsvatten varit hänvisade dels till Bergskällan, som lämnade ett ovanligt gott men otillräckligt vatten, dels till Brunnen, vars källa rikligt flödade men vars vatten till följd av sin hårdhet och järnhalt icke var lika användbart. Efter kallelse-listans genomgående i stadsfullmäktige den 18 okt. 1876 fäste hr Sjöling de närvarandes uppmärksamhet på, att källarmästare Rehnberg å sin gård i Hosp.-kv. genom Sv. Jordborrningsbolaget låtit anställa borrnig för att få en källa å gården upptagen, men att, churu borrnigen fortgått till 200 fots djup, något vatten ännu ej påträffats, varför hr R. beslutat upphöra med arbetet. Hr Sjöling föreslog nu, att då gott dricksvatten vore för staden nödvändigt på grund av, att åvattnet alltmåra förorenades, staden borde fortsätta den påbörjade borrnigen för att utröna möjligheten att på detta sätt erhålla dricksvatten. Detta förslag, som understöddes av flera talare, godkändes av stadsfullmäktige. Det åsyftade ändamålet torde även ha vunnits, ty vid sammanträde den 20 nov. s. å. beslutades på hälsovårdsnämndens förslag, att 3 borrbrunnar

skulle genom Sv. Jordborrningsbolaget upptagas, nämligen en i vardera av stadens kvarter, då det nu konstaterats, att rikligt och gott vatten på detta sätt kunde erhållas. Kostnaderna beräknades till 2,500 kr. pr brunn. Sådana brunnar upptogos efter hand å en stor del av stadens enskilda gårdar och på detta sätt var stadens vattenfråga för tillfället löst. Det skulle dröja ännu 50 år innan samma fråga kunde vinna sin nuvarande lösning.

Ett fynd. Vid sammanträde den 14 april 1877 anmälde hr Cederborg, att vid eftersökning av handlingar i stadens arkiv anträffats 7 rdr 44 skillingar i gamla bankosedlar jämte en sedel å 12 skillingar riksgäld, vilka penningar C. nu överlämnade. De funna penningarna, som säkerligen tillhört den 1863 nedlagda femmannakammaren, överlämnades till drätselkammarens ordf. hr Ahlstedt, som skulle söka få dem utväxlade mot gängbart mynt. Vid föredragning av revisionsberättelsen för år 1878 föreslog löjtnant Schubert, att dessa jämte femmannakammarens övriga medel, tillsammans 263 kr. 99 öre, upptagna som skuld i drätselkammarens räkenskaper, skulle avskrivas och läggas till stadskassan. Hr Nylander, med vilken hr Ydén förenade sig, hemställde, att nämnda medel måtte anslås till en fond för livränta åt fattiga barn. Hr Sjöling, Engström och Sparre, som väl insåg detta förslags goda syfte, ansåg emellertid beloppet för obetydligt för det angivna ändamålet och yrkade bifall till hr Schuberts förslag. Detta vann också vid votering med 10 röster mot 5 stadsfullmäktiges bifall.

En man, som under mer än tvenne decennier övade ett betydande inflytande på såväl det kommersiella som kommunala livet i samhället var handlanden *Ludvig Johansson*. Han var bördig från Skönberga, där fadern ägde Stockeby gård och Narebo kvarnar. Tillsammans med brodern Axel övertog han Appelqvistska boden vid Skönbergagatan (nuvarande Bergs) i början av 1870-talet och idkade här under firma *A. & L. Johansson* en omfattande handel med mjöl, gryn och specerier samt även med en del korta varor och manufakturvaror. I början av 80-talet överläts affären vid Skönbergagatan till firman *Erixon & Pettersson*, medan firman *A. & L.*

Johansson fortsatte mjöläffären en gross i den för ändamålet inköpta fastigheten, Bergs 8—10, nuvarande Mynnet. Ludvig Johansson var stadsfullmäktig under åren 1878—1897 och erhöi dessutom på grund av sin praktiska läggning och erfarenhet det ena förtroendeuppdraget efter det andra bl. a. som drätselkammarens ordf. Mot slutet av 1890-talet började affärerna gå tillbaka, tilltrasslades alltmera och slutade med konkurs, en motgång, som han ej förmådde bära.

År 1875 valdes till stadskommisiter i Söderköping Karl August Ydén, i vilken tjänst han kvarstod till 1889, då han tillträdde kyrkoherdebefattningen i Målilla. Utom sin prästerliga gärning deltog han under sin Söderköpings-tid flitigt i stadens kommunala angelägenheter, var stadsfullmäktig åren 1879—1889, därav flera år som v. ordf. och de sista åren som ordförande. Från år 1877 var han ordf. i fattigvården m. m. Han synes



Kommisiter K. A. Ydén.
Stfm. 1879-1889.

hava varit en flitig debattör och prutade gärna på äskade anslag. Utrustad med en ovanlig arbetsförmåga och en sjudande verksamhetslust, hann han dessutom uträtta en hel del. Sålunda var han lasarets- och brunnspredikant, gymnastiklärare och vid tillfälle v. collega vid dåvarande lägre allm. läroverket förutom det, att han fick biträda sin äldrige kyrkoherde i dennes ämbetsutövning. Som emeritus vistades han hos sin son kyrkoherde E. Ydén i Valdemarsvik och dog å Ostergötlands sjukhem i Söderköping den 2 mars 1924, 81 år gammal.

Bland dem, som fr. o. m. 1878 blevo medlemmar av stadsfullmäktige finna vi löjtnant A. J. Schubert. Denne fick redan från början en framskjuten roll bland stadens fäder, beroende på, att han redan vid sin ett par



*Löjtnant A. J. Schubert.
Stjm. 1878-1887.*

är förut företagna inflyttning var väl förtrogen med stadens förhållanden. Han hade nämligen ända sedan början av 1850-talet ägt och bebott egendomen Fullerstad i Skönberga socken, inom vilken kommun han varit en av de mest ledande och sålunda väl förfaren i kommunala värv. Det dröjde ej heller länge, förrän hans erfarenheter här togos i anspråk. Han anlätades redan 1877 som revisor och invaldes samma år i stadsfullmäktige, blev 1879 dess

v ordf. och följande år ordförande, i vilken värdighet han kvarstod till 1889. Hans verksamhet sammanfaller sålunda närmast med följande årtionde.

De månatligen återkommande månadmötena voro vid denna tid av helt annan och större betydelse än de nuvarande. Befintliga torg och saluplatser voro i allmänhet till trängsel upptagna av säljare av de mest skilda produkter och varuslag. På stora torget utbjödo lantmännen från sina åkdon åkerns och ladugårdens alster, köttmånglare och charkuterihandlande från land och stad samt trädgårdsmästarna från de omgivande herrgårdarna sina olika varor, hamngatan var upptagen av hemsmiden, speciellt liar och yxor, tresnippen söder om torgbron av seldon och andra sadelmakerier, nya torget av klädes- och kramvaror av alla slag samt möss- och skohandlare i långa rader, koppar- och bleckslagare, korgmakerier och laggkärl m. m. Slutligen var den nuvarande Vintervadsplan med angränsande vägar och gator upplåten för den egentliga kreaturshandeln. Över utrymmet och anordningarne för denna handel hade länge hörts välgrundade anmärkningar och vid stadsfullmäktiges sammanträde i dec. 1878 väcktes av Leon. Engström förslag om anskaffande av ny kreatursvall, ordnad på ett tidsenligt sätt. En kommitté till-

sattes och flera förslag dryftades. Slutligen enades man om inköp av nuvarande området såsom det lämpligaste. Det var endast dess närhet till kyrkogården, som ingav betänkligheter. För platsens ordnande sökte man först anslag från länets hushållningssällskap och då detta misslyckades, hos Sparbanken, som också lämnade ett gott handtag för det avsedda ändamålet.

Det sista ärende av betydelse stadsfullmäktige under denna period hade att behandla var upplåtande av byggnadstomt åt Söderköpings Arbetareförening. Denna förening, som bildats 1867, hade hittills haft en liten hyrd lokal i stora byggnaden vid Bossgård, men började nu se sig om efter eget hem. Vid stadsfullmäktiges sammanträde i oktober 1878 förelåg sålunda från föreningens styrelse anhållan att få på lämpliga villkor förvärva äganderätt till nybildade tomten n:o 35 i Bergskv. Ärendet remitterades till byggnadsnämnden och drätselkammaren för yttrande och den 14 aug. 1879 låg det på stadsfullmäktiges bord för avgörande. För tomtens bebyggande krävdes bl. a. Agatans förlängning och norra ävallens reglering samt dess förseende med stenvmur. På grund av de kostnader staden sålunda måste vidkännas, hade drätselkammaren föreslagit ett tomtöre av 75 kr. pr år. Vid frågans behandling yttrade sig samtliga talare till förmån för överlåtelsen med undantag av dr. Nyström, som fann den föreslagna indämningen av ån med ungefär 1/3 av dess bredd högst farlig vid vårflöden och islossning såväl för stadsdelarne ovanför och där befintliga broar som för Brunnen och dess bro, vilka förlorade den ovanför liggande skyddande bassängen och då föreningen tycktes anse det föreslagna tomtöret för högt, ansåg han för båda parterna bäst, att ärendet bleve avslaget. Hans mening vann vid detta tillfälle intet gehör. Svårigheten var att kunna enas om ett lämpligt tomtöre. Nylander, som förde föreningens talan, ville ej gå högre än till 50 kr. Ydén instämde. Franzén föreslog 60 kr. Schubert ville lämna tomten till skänks. Slutligen framlade Sjöling ett medlingsförslag, som efter dubbla voteringar segrade. Det innebar, att föreningen under de år byggnadsarbetet pågick, skulle erlagga det vid tillfället utgående arrendet 28 kr. 44 öre

och därefter 75 kr. pr år. Ett byggnadsbolag bildades och 1884 stod huset färdigt.

*

Härmed må dessa glimtar ur Söderköpings kommunala liv för denna gång avslutas. Någon anmärkningsvärdare utveckling under detta årtionde kan man näppeligen spåra. Ansatser ha ej saknats, men förutsättningarna för, att kunna bemästra svårigheterna hava däremot ej varit till finnandes, varföre man måste beteckna tiden såsom ganska stillastående. Detta framgår också av folkmängds-siffran, som under hela tiden höll sig konstant omkring 1300.



*Konstnären Pehr Hörberg.
Självpporträtt i Linköpings Slöfvsbibliotek.*

Pehr Hörberg i Söderköping.

AV BENGT CNATTINGIUS.

Under prosten, teol. doktor Anders Norbergs tid kallades konstnären Pehr Hörberg till Söderköping för att måla en altartavla i stadskyrkan. Det blev den stora målning, som ända till 1886 stod över altaret och då flyttades till norra korväggen. Den föreställer Jesu födelse och herdarnas tillbedjan. I Ulanders skildring av kyrkan får den ett ganska dåligt betyg¹⁾, och det är

¹⁾ Hugo Ulander, *Beskrivning av S:t Laurentii och S:t Drottens kyrkor. Söderköping 1922, s. 63 f.*

kanske därför på sin plats att först ge den en välbehörlig »Ehrenrettung».

Hörberg berättar här på sitt folkligt enkla och naturliga sätt om undret i Betlehem och herdarnas lov. Sce-



*Altartavla i S:t Laurentii kyrka, målad av
Pehr Hörberg 1802.*

nen är nattlig, och mörkret brytes av ett hemlighetsfullt ljus, som omstrålar Maria och barnet. Josefs och en av herdarnas lyktor samt den himmelska härskarans ljusskybild är andra lysande punkter i den ganska effektfulla kompositionen, som utmärkes för klarhet och tydlighet. En belysningseffekt, som Hörberg här och där i sina altarbilder begagnat sig av (t. ex. i S:t Hedvig i Norrköping,

Ekebyborna, Gammalkil, Stigtomta i Södermanland), bestod i genomsläppandet av dagern genom ett färgat glas vid ljuspunkterna. Medelst hål i duken och genom glaset silade här dagern in från ett bakomvarande fönster och spred ett levande ljussken över duken.

En närgången granskare kan utan svårighet peka både på fel i teckning och på en viss klumpighet i figurframställningen. Rörelserikedomen och de överdrivna ställningarna hos personerna, som röra sig på scenen, få emellertid icke endast tydas som resultat av konstnärens valhänthet. Dessa egenskaper hos figurerna bottna i Hörbergs egen starka känslotämnda gripenhet inför ämnet: han vill också ge åskådaren ett starkt intryck. Det är en konst, som är långt avlägsen den klassiska eller renässansens eller t. o. m. den gustavianska tidens akademiska formstränghet och måttfullhet. Snarare vill man kalla den nyromantisk, och den står t. o. m. den moderna expressionismen åtminstone teoretiskt nära.

Men det är framför allt för sina inre, religiösa värden man uppskattar denna vackra altarbild. Förebilden är ytterst Correggios berömda målning »Den heliga natten» (i Dresden). Hörberg kopierade den redan 1784 och 1785, och vissa allmänna drag bl. a. i belysningen kunde han aldrig frigöra sig från i de sex altartavlor, där han upptagit detta ämne. Framställningen har också något av Rembrandts anda över sig. Utan tvivel har han i gravyr sett den store holländarens mästerverk (nu i Münchens Pinakotek). Med detta har den gemensamt den trohjärtade, varma andaktsstämningen och den enkla berättartonen. Men Söderköpingstavlan saknar det personligt karaktäristiska i framställningen, och har istället en mera objektiv hållning, vilken gör den mera ägnad till altartavla, som skall tjäna en gudstjänstmenighet.

Därtill äger den en äkta evangelisk tendens, som här särskilt bör framhållas. Det skulle föra för långt att redogöra för Hörbergs personliga inställning till religionen, och hur denna möjliggör för honom ett teologiskt betingat urval för ämnena till hans altartavlor. De äro nämligen alltid valda ur högmässotexternas evangelier. I Söderköpingstavlan framskymtar dessutom en alldeles spe-

ciellt evangelisk tendens. Här skildras — i motsats till romersk-katolsk konst — det gudomliga, som uppenbaras i det enkla, det föraktade. Icke med hjälp av stora yttre medel, som hos exempelvis Rubens, imponeras man av ämnets höghet. Icke heller väckes andaktskänslan av prakt och ståt. Här samlas istället de fattiga herdarna i undransfull bävan inför det lilla barnet. De ha ingen adel över sig; deras bondska drag stå i skarp motsats till de hovmässiga figurerna på t. ex. Correggios framställning av Jesu födelse. Och barnet ligger där hjälplöst. Det gör inga försök att välsignande höja sin hand mot de tillbedjande herdarna såsom en äkt-katolsk framställning fordrar. Vad som adlar denna bild och höjer den till ett högre plan äro de måleriska medel, med vilka Hörberg efter Correggios och Rembrandts målningar arbetar. I den mörka natten upplyses scenen av det starka ljus, som utgår från det lilla barnet, vars gudomlighet på detta sätt blir uppenbarad.

Den, som ännu tydligare vill övertyga sig om den medvetna tendensen hos konstnären att förvandla en romersk-katolsk praktmålning till en enkel evangelisk andaktsbild, bör jämföra Rubens framställning av De vise männens tillbedjan (museet i Antwerpen) med Hörbergs trohjärtade altarmålning i S:t Annæ kyrka. Konstnären berättar, att han av riksrådinnan Gyllenstierna fått låna en gravyr efter Rubens tavla. Men förändringarna äro betydande. Prakten hos Rubens är förvandlad till sparsam enkelhet. Den pompösa operatablan har blivit en okonstlad, men därför mera övertygande berättelse.

Det är ingen tillfällighet, att redan Luther i sina sparsamma uttalanden om kyrklig konst just beträffande framställningen av herdarnas tillbedjan betonat enkelheten. I sin »Magnificat» (1521) klandrar han de målare, som blott sysselsätta sig med högheten och den överjordiska storheten hos de himmelska varelserna. I stället rekommenderar han att framställa hur här förenas armodet med Guds rikedom, mänsklig intighet med gudomlig ära, det föraktade och enkla med gudomlig värdighet och nåd.

I denna belysning framstår Hörbergs altartavla i Söderköping som ett av den svenska protestantiska kyrkokonstens märkligare alster, ännu i dag värt studium och beundran. Så som Hörberg fattat bibeltexten och givit den en evangelisk-luthersk prägel, har ingen svensk konstnär någonsin förmått skildra ämnet. Väl ha många gånger i svensk konst detta ämne inspirerat till mera formfulländade och skickligt utförda målningar. Men den äkta religiösa känslan har nog aldrig blivit så tydligt uttryckt som här.

Vid sitt besök i Söderköping anlätades Hörberg också som restaureringsexpert. Vissa förändringsarbeten planerades, och konstnären tycks ha fått den rationalistiske prosten Norbergs uppdrag att uppgöra vissa riktlinjer för arbetet. Hans skrivelse, som förvaras i kyrkans arkiv, har tidigare varit publicerad¹⁾, men bör i detta sammanhang åtminstone refereras. Hörberg är här ett barn av sin tid och vill ej tillåta att kyrkan belämnas med »gamla illa gjorda Sköldemärken, Epitafier och annat från Pāviska tiden». Sådana saker anser han vittna om »förntidens okunnighet, högmod och blinda egenkärlek». Han erinrar om, att epitafier och dylika minnesmärken enligt förordningarna icke utan tillstånd få uppsättas i kyrkan. »Häraf finner hvar och en som är owäldig och mohn om kyrkan, som är blott helgad till Guds ära och hans rena dyrkan, icke bör tjäna till ett magazinsrum för sådant skräp, som misspyder och gifwer anledning till förargelse.»

Därför anser han, att kyrkan här bör rensas från alla bilder. Endast altarskäpet kan få stanna kvar och bör placeras »borte uti kyrkan». Men försiktigtvis skall man först upprätta ett inventarium på alla föremål, och detta bör man helst meddela i tidningarna, så att den, som vill »taga dessa gamla wapen och Epitaphier uti bättre förvar, må få kundskap herom».

Restaureringsarbetena bestå först i att kyrkan invändigt vitkalkas och predikstolen målas i vitt och guld. Fönst-

¹⁾ Sigurd Erixon i *Fataburen* 1913, s. 167.

ren böra utvidgas både i höjd och bredd. Korbänkarna skola borttagas och golvet jämnas. Orgellåktaren kan utbyggas till bortersta pelarna, när orgeln nybygges. Om ljuskronorna säger han, att de böra »uppdragas i hwallwet och endast vara nedsläppte den tid på året de brukas». Bänkar och stolar föreslås nya efter en ritning som han medsänder. Den är nu förkommen. Slutligen rekommenderar han, att träden på kyrkogården närmast fönstren nedhuggas. »Stadens kyrka bör icke för åskådaren wara bortskymd af skog hwarken utan eller innan till, emedan dess Byggnad bör wara ibland Stadens bästa prydnader».

Detta program kunde nog tillfredsställa både prosten Norberg och biskop Lindblom, och tyvärr kom det också till utförande åren 1804 och 1805. I Widegrens östgötabeskrivning (I sid. 156) omtalas, att en del gamla inskriptioner i koret då blivit övermalade. Huvudbanéren och målningarna uppflyttades på vinden över sakristian.

Under sin vistelse i Söderköping tecknade Hörberg i september också en utsikt över staden. Den har från en privat samling nyligen hamnat i Linköpings stads museum för skön konst och återges å sid 3.

Hörberg har, som han själv säger i beskrivningen, stått på »en bergklint uti Bossgårds åkergrårde» och har alltså framför sig Ramunderberget, som framträder alldeles kalhugget. Utsikten är sålunda alldeles densamma, som i Dahlbergs bekanta stick i *Suecia antiqua*, graverat av van der Aeele 1697. Detta blad har konstnären bevisligen sett — redan 1777 tecknade han efter Dahlberg som framgår av några kopior i den Kullberg—Mayerska samlingen i Katrinholm. Kompositionen är också densamma: bergklinten framträder som ett mörkt hållet förgrundsplan livat av några figurer, av vilka den mellersta tydligen är konstnären själv, som sitter och ritat. Mannen t. v. om honom är kanske prosten Norberg. Från vänster kommer vägen från Bleckstad och når fram till *Drottens kyrka* (D). Strax väster om den flyter »Åna, som rinner genom staden, hwar uti äro qvarnar» (Q). Norrut i fjärran skymtar »Ludderhufwe, et sätter»

(L), nu *Mariehov*. Innan man kommer fram till stadskyrkan (A) ser man en större byggnad (O); det är *Bossgården*. Så kommer kyrkan med dess klockstapel (B) och tornet på rådhuset (C). Övriga byggnader i staden, som han markerat, äro *Prästgården* något sydost om kyrkan (N) samt längre åt öster *brunnssalongen* (F) och *S:t Ragnhilds källa* (E). Längst bort ligger *Tegelbruket* (M).

På berget har han markerat dels »*Lekebacken*, en brant gångstig öfver *Ramshäll*» (K), dels »*Trumkällan*», som han uppger ha »det friskaste wattenet af alla de övriga goda Källorne uti *Söderköping*» (J). Om han med »*Lekebacken*» verkligen menar en gångstig synes ovisst. Som bekant är den en jämn plats på bergets högsta topp. *Trumkällan* försåg under 1800-talet hela staden med dricksvatten, uppgives det i *Wideregrens* beskrivning öfver *Östergötland* (I s. 207). Vid bergets östra sluttning ligger »*Galgelplatsen*» (H).

Hörbergs Söderköpingsbild äger, som vi sett, ett visst topografiskt värde och ger i sin enkelhet och trots den summariska framställningen en ganska levande bild af det lilla samhället af hopgyttade träkåkar, som helt och hållet domineras af de båda kyrkorna. Så hade arkitekten *Erik Palmstedt* tjugofyra år tidigare funnit staden när han reste utrikes. Han skriver lakoniskt i sin dagbok: »Staden mycket irregulier, smala och krokuga gator öfweralt, rättade i det nogaste efter åens krökningar.»¹⁾ *Hörbergs bild* är dessutom vackert laverad, den är en ljuskänslig landskapsskildring med rymd och luft.

¹⁾ *Palmstedts Resedagsbok 1778—1780* utg. af *Martin Ohlsson*, *Uppsala 1927* s. 8.

Om tjära och tjärbränning.

AV THORD LINDELL.

Redan av gamla källor framgår, att man i Sverige tidigt förstått att framställa trätjära, och helt naturligt är, att tjärberedning i vårt skogrika land åtminstone tidvis varit av stor omfattning. Tjärans användning har också under tidernas lopp varit synnerligen mångsidig. För konservering av träföremål är tjäran ett både billigt och effektivt medel, ja, den har t. o. m. för samma ändamål brukats på lädervaror. Uppblandad med fett har den använts som vagnssmörja, och vid båtbygge är den utmärkt som tätningsmedel o. s. v. Inom folkmedicinen intager tjäran sedan gammalt en viktig plats som botemedel mot sjukdomar hos både djur och människor — ännu förekommer ju att man som en liten »huskur» stoppar en sockerbit med ett par trätjäredroppar på i munnen som hjälp mot hosta! Och skrockfulla personer ha sent i våra dagar målat tjärkors på ryggen på korna, innan dessa släpptes ut om våren, eller strukit tjära över dörren vid julen etc. — detta som ett kraftigt skydd mot onda makters anslag. Ett exempel på användning av tjära — om än av makabert slag — ger västgötarnas landskapslag (nedskriven på 1280-talet), i vars tjuvabalk det säges, att en tjuv skulle dömas »til hogs (= hugg, hudstrykning) ok til hangæ (=hängning), til draps ok til döda, til torfs ok til tiæru. Vad det sista innebar, framgår av norska lagar, som mera utförligt stadgade, att tjuvens huvud skulle rakas, tjäras och beströs med fjäder, varefter den olycklige fick springa gatlopp, medan man kastade jordtorvor på honom. Ännu i dag förekommer det ju för övrigt, att man Amerika roar sig med sådana primitiva lekar!

Under medeltiden var tjäran en viktig exportartikel från våra Östersjöhamnar, och den blev så även i fortsättningen. I sin *Historia om de nordiska folken* (tryckt 1555) talar Olaus Magnus på flera ställen om den rika tillgången på tjära i Sverige. Hans påstående bestyrkes av ett par samtida exportsiffror; från Stockholm utskepades 1569 ej mindre än 1572 tunnor tjära, och under ett par år på 1550-talet utfördes från Kalmar över 2.200

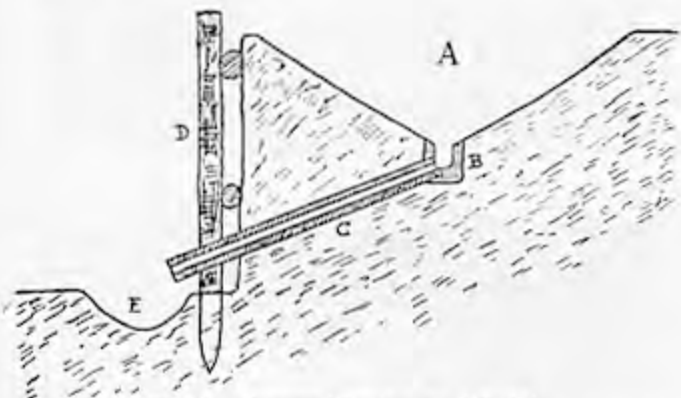


Fig. 1. Genomsörning av tjärdal.

(Längs rännans mittlinje. Något schemat.) A. Dalfatet.
B. Skon. C. rännan. D. Stockarna, som stödja jorden.
E. Uppsamlingsgropen.

tunnor. Uppgifterna om äldre tiders tjärexport från vårt landskap synas vara ganska sparsamma. Som exempel kan dock nämnas, att år 1554 utförde »främmande köpsvenner» 158 tunnor tjära från Söderköping (enl. Forsell: *Sveriges inre historia*).

Särskilt Gustaf Vasa var mycket mån om tjärbränningen och tillskriver ofta sina fogdar och befallningsmän därom. »Vij haffve mykith behoff af en hop tiäre både till vår skepzflätte och elijest», heter det i ett kungligt brev 1558 till en finsk ståthållare. Den tjära, som ej behövdes för landets behov, ville konungen »förbyte uti

salth och andre gode varer både med hollender, frantzoser och engelske, effter mann förnimmer, ath thätt folck samme varer mykith behöfve och köpe pläge».

Under 1600-talets senare hälft och 1700-talets början minskades allmogens inkomst av tjärbränningen avsevärt, genom att ett s. k. tjärkompani bildades, som fick monopolrätt på utskeppningen inom vissa landsdelar. Efter 1715 har dock handeln med tjära varit fri, och under 1700-talet var tjärbränningen synnerligen allmän. Med tiden har emellertid denna »hembrensning» alltmera minskats, industriella metoder ha överflyglat de gamla, och med få undantag är den nutida tjärbränningen enligt de gamla metoderna avsedd endast för husbehov.

Även i Ostergötland har tjärbränning bedrivits. I Beskrifning öfver Linköpings län (1854) uppger Wilh. Tham att »Tjärubrensning idkas i de flesta skogsstrakter, särdeles af Kind, och särskilt i Oppeby, Kettilstad, Tjärstad och Hycklinge, äfven till afsalu, men ingenstädes till betydligt belopp». Ser man på Widegrens uppgifter i hans östgötabeskrifning ett kvartssekel tidigare (1817—28) stämma de väl överens med Thams. Det synes även enl. Widegren vara mest i landskapets södra skogsbygder, som man »jemte Åkerbruket och Boskapsskötseln sysselsätter sig med Tjäre- och Becktillverkning, som gifwa några inkomster till skatters afbördande och sädesköps bestridande». Om Svinhults socken skriver han t. o. m. att »hufwudsakliga Näringsfång är Tjärebränning och Beksjudning, hwarjemte (!) Åkerbruket och Boskapsskötseln sorgfälligt idkas». Men så ligger ju Svinhult mitt i skogsbygden också; ännu i våra dagar finns där inte mera än 5 kv.-km. åker.

Enligt samma källor vill det synas, som om man i norra skogsbygden mindre ägnat sig åt tjärbränning; där var det kolningen, som dominerade.

I det följande skola några uppgifter lämnas om tjärbränningens tekniska sida och därmed sammanhängande förhållanden på östgötsk mark. Som grund för framställningen ligga egna uppteckningar i Yxnerums socken sommaren 1930¹⁾.

¹⁾ Anteckningarna nu i Landsmålsarkivet, Uppsala, nr: 3209: 1.



Fig. 2 o. 3. Tjårdal vid Fröshult. 1930.

Dalfalet är på båda bilderna markerat med, den andra gropen är utmärkt med - - - -. Mellan dem synes plankväggen, som stöder jorden.

Ännu för en mansålder sedan räknade man i Yxnerum allmänt tjärbränningen som en årlig inkomstkälla¹⁾, och

¹⁾ »Allmogens Näringsfång (i Yxnerum) äro Åkerbruk, Boskapsskötsel och Skogs-effecters användning i synnerhet till kolning och tjärubräning», skriver Widegren.

varje bonde hade fördenskull en s. k. t j ä r d a l, där beredningen ägde rum en gång om året. Den färdiga varan tappades på tunnor av 48 kannors rymd (ung. 125 l.), och det mesta av tillverkningen fördes till Norrköpings varv, där priset synes ha hållit sig kring 50 öre kannan. Numera förekommer endast husbehovsbränning på några ställen i socknen; vid mitt besök i Yxnerum 1930 hade jag tillfälle att vid Fröshult se en tjärdal, där man under sommaren bränt tjära (se därom nedan).

Förberedelserna till tjärbränningen började med att man på visst sätt preparerade de tallar, som skulle användas som råmaterial. Arbetet kallades att s t ä n d b a r k a och bestod i att man med en yxa högg fyra till sex långsgående ränder i tallarnas bark — antalet beroende på trädets storlek. Ränderna voro så djupa, att veden frilades, och de gingo högt upp på stammen. Då man ej nådde längre med yxan, använde man en b a r k s k y f f e l för att avlägsna barken. Sedan tallarna efter denna behandling stått ett par år, högg man nya ränder mellan de förra och lämnade kvar endast några smala s a v r ä n d e r av barken. Tallarna fingo nu växa ytterligare några år, varvid de stora sären i barken ästadkommo en riklig tyrebildning i veden. »Det stod många sådana tallar vid Långserum, när jag var barn», berättade min sagesman¹⁾

Vi skola nu ta i betraktande t j ä r d a l e n (fig. 1) och arbetet där. I en lämplig sluttning grävdes en trattformig grop, d a l f a t e t, i vilken själva bränningen försiggick. I botten av tratten placerades s k o n, ett urhållat trästycke, från vilket r ä n n a n i svag lutning gick genom marken och mynnade i sluttningen nedanför dalfatet. Rännan bestod av två urhållade halvkor av en stock, vilka lades tillsammans, så att de bildade ett rör. Under rörets mynning grävdes en grop för uppsamling av tjäran, då denna kom rinnande genom rännan.

En viktig detalj utgjorde b r ö s t e t, en ställning av stockar, som tjänade till att stödja jordmassan mellan dalfatet och tjärgropen.

¹⁾ Meddelaren född i Långserums by i södra Yxnerum år 1870.

När man skulle bränna i dalfatet, måste detta först behandlas på visst sätt för att få väggarna täta. Var det en ny dal, hällde man vatten på lerväggen och slog sedan

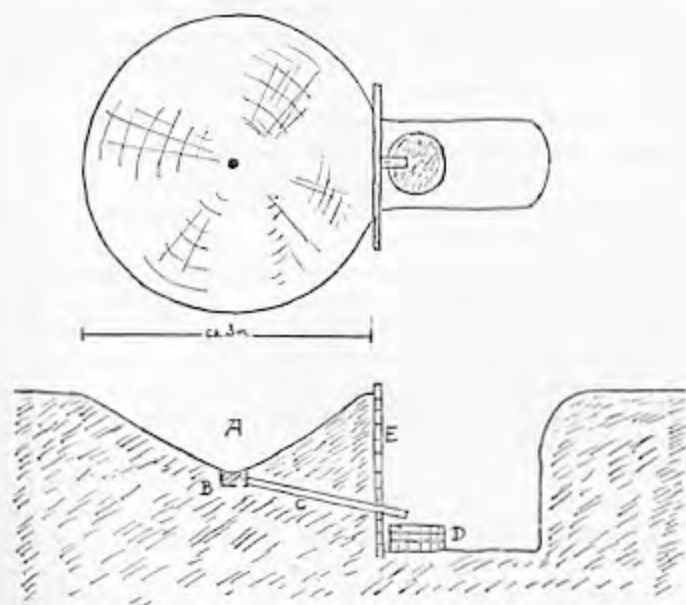


Fig. 4. Plan och genomskärning av tjärdaal vid Fröshult i Yxnerums socken.

A. Dalfatet. B. Skon. C. Rännan. D. Uppsamlingskärl.
E. Plankvägg som stöd för jorden.

med en stång på den, så att »leran blev liksom ältad»; efter en sådan behandling fick väggen ett slags glasyr vid bränningen och kunde sålunda ej suga åt sig tjära. Skulle man däremot ånyo använda en dal, som varit i bruk förr, klädde man först sidorna med taktegellagda granbarksstycken, i vilka ej fick finnas ett enda kvisthål. Då man sysslade med sådana arbeten och måste stiga ner i dalfatet, fick man gå barfota för att ej göra märken med klackar el. d.

Nu var alltså själva dalen färdig, och man kunde övergå till att fylla den med det tyret, som man fått av de barkade tallarna¹⁾. Detta fyllande av dalfatet med i lagom längder avpassade tyrebitar kallades att sätta d a l e n. Först placerades i fatets mitt en lodrätt stäng, och runt denna travades tyret, som då man bygger en mila. Om fatet var beklätt med granbark, var det viktigt att tillse, att inga stickor el. d. rände genom barken, så att tjäran kunde rinna ut i marken; man ställde fördenskull jämna, avsågade tyrebitar närmast barken. När tyret bildade en liten kulle i dalfatet, täcktes det hela med vanlig, kådfri ved. Ovanpå denna lades stundom rens-avfall, t. ex. ogräs, kvickrotsrötter o. s. v.

För att man skulle få vackert väder under bränningen, ägde denna rum under högsommaren. Min sagesman hade hört talas om, att «förr i tiden hade de som gudstjänst, innan de r e s t e d a l e n. De läste Fader vår och Herren välsigne oss. Det var för att det skulle bli vackert väder». Sådana och en hel del andra ceremonier äro kända från olika håll i landet.

Då man efter resningen antände, kallades det att e l d f a r a d a l e n. Somliga tände i toppen, andra runt om vedhögens fot. I båda fallen drev man sedan elden ut över ytan. I mitten kunde det få brinna med låga, men förövrigt täckte man över med jord eller stybb, där elden ville slå upp.

Under den torrdestillation, som ägde rum i fatet under bränningen, «drevs tjäran ut» ur tyret och silade ned genom veden, rann utmed dalfatets väggar och strömmade slutligen genom skon och rännan ut i den lilla uppsamlingsgropen. Tjäran var då starkt blandad med det vattnet, som bildats vid destilleringen, och den var till färgen mycket mörk, nästan svart. Vattnet kallades j ä r v a t t n e t, och för att få bort det, hällde man rent kallvatten i tjäran och rörde om den. Därvid sjönk järvattnet, och den rena tjäran, som flöt ovanpå, kunde skummas bort

¹⁾ Även stubbar användes för detta ändamål.

och hållas i tunnor¹⁾). »När de tog bort järvattnet, så blev tjäran gul som ett blomster, sa de gamle».

När dalen hade brunnit en tid, så att en mängd kol bildats, kunde tjäran ej rinna ned så lätt. Man måste då *r a t s a d a l e n*, d. v. s. skrapa bort kolet. Därvid begagnades en *kratta*, en *h a r k a*, varför det även kallades *att h a r k a d a l e n*.

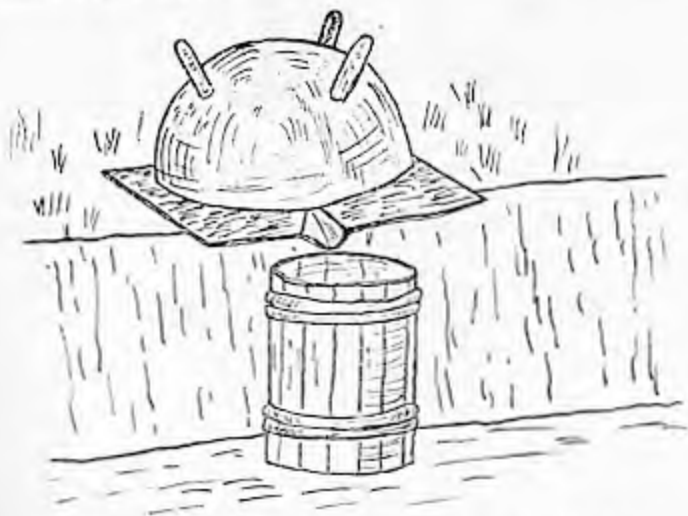


Fig. 5. Anordning för husbehovsbränning av tjära.

Slutligen hade allt tyret kolats, och man kunde *r e d a u t d a l e n*, d. v. s. ta upp kolen och släcka dem. Dessa *d a l k o l* voro mycket eftersökta som smideskol; »det är saker det, det är som stenkoll!»

Den tjärdal, som 1930 varit i bruk vid Fröshult, var av en något annan konstruktion än den nu beskrivna, ehuru

¹⁾ Tunnor tillverkades stundom i socknen. Därvid kunde det förekomma, berättar man, att så tjockt virke användes, att tunnorna kommo att innehålla mindre än de 48 kannor, som borde rymmas i dem! På de färdiga tunnorna sattes en stämpel.

principen för båda är lika. Som synes av bilderna (fig. 2, 3 och 4) bestod Fröshult-dalen av två gropar, grävda intill varandra på en liten plan slätt. Den ena var rund och bildade dalfatet; i den andra, som hade långsträckt form, mynnade rännan från skon. Den mindre gropens vägg mot dalfatet var klädd med plankor.

För husbehovsbränning av tjära i små kvantiteter användes ett mycket enkelt och lättvindigt sätt. En stor järngryta fylldes med tyre och ställdes upp och ned på en plåt vid en dikeskant (fig. 5). Man eldade sedan runt om grytan och fick då vanligen ett par liter tjära.

Om den sålunda framställda tjärens mångsidiga användning har redan förut talats. Här skall endast avslutningsvis nämnas, att man åtminstone i Yxnerum brukade blanda rödfärg och tjära för att bestryka ekor med: »det vart hårt som sten, och ökorna vart röda och granna».



Om andarnus tjänt.

Ur Olafus Magnus' Historia om de nordiska folken (år 1555).

Folkminnen från östra Östergötland.

AV KARIN FRANSON.

S:t Ragnhilds Gilles har under det gångna året vidgat sin intressesfär så till vida, att denna kommit att omfatta även de icke materiella fornminnena. Gillet har nämligen genom ett anslag möjliggjort, att under föregående sommar en tävling i folkminnesuppteckning kunde komma till stånd. Denna tävling, som utlystes i Söderköpings-Posten, avsåg först och främst att rikta uppmärksamheten på och väcka intresse för folkminnena. Men den hade även till syfte att inbringa något i den vägen, dels för ett planerat litet arkiv för andliga fornminnen bland Gillets samlingar, dels för Svenska Landsmålsarkivet i Uppsala, som i likhet med motsvarande institutioner i Lund och Göteborg har till sin uppgift att insamla och vetenskapligt bearbeta vad som ännu står att rädda av folkminnen och folkhäl. Det är emel-

lertid i allra sista stund, som man är ute i dessa ärenden, ty det är beklagligtvis en av vår höga materiella kulturs avigsidor, att den för varje år med osviktig precision tar död på en stor del av den gamla allmogekulturen. De förbättrade kommunikationerna ha medfört en större omflyttning bland folket. Och när en människa lämnat sin födelsebygd, bleknar ju lätt minnet av de föreställningar, som hängt samman med denna. Den nya omgivningen förmår däremot ej fångsla intresset på samma sätt som den trakt, där man växt upp. På så vis försvinna t. ex. sägnerna. Tidningar och böcker ha också medverkat för att undantränga folkdiktningen. En mängd uråldriga bruk och med dessa förknippade föreställningar ha försvunnit i och med tillkomsten av de moderna arbetsredskapen. Och skolorna ha gjort sitt till för att hos den yngre generationen utplåna skrock och övertro.

Så har allt det vi kalla folkminnen kommit att mer och mer betraktas med ringaktning. Och dock har detta en långt ifrån betydelslös uppgift att fylla. I folkminnena återspeglas folkets själsliv, utan dem blir bilden av den gamla allmogekulturen ofullständig och oklar. De äro traditioner, av vilka många gå tusentals är tillbaka i tiden och många härstamma från långt avlägsna länder. Under sin vandring från land till land har en del undergått avsevärda omgestaltningar, andra ha bibehållits mera oförändrade. Så har främmande och inhemskt folkminnesstoff blandats och gått i av från släktilid till släktilid.

Då vi bland våra folkminnen finna rester av en diktning, som i ålder ofta överträffar vad som bevarats i våra älsta skriftliga källor, har litteraturhistorien givetvis i folkdiktningen ett viktigt komplement till sin kännedom om vår älsta litteratur. Men även religionshistorien har intresse av folkminnesforskningen. De dokument, som finnas om våra förfäders tro i heden tid, äro ej tillräckliga för att ge en ingående kännedom om deras religion, utan här måste man ta till hjälp de föreställningar, seder och bruk, som ännu spåras hos allmogen. Rättshistorien får ett viktigt tillskott i de uråldriga rättsbruk, som levat kvar i folkets

minne. Arkeologin kräver kännedom om tro och sed i gången tid för att förklara åtskilliga fornfynd, och ortnamnsforskningen måste ofta gå till folkminnena för att kunna tolka en del ortnamn. Slutligen utgöra folkminnena också ett värdefullt studiematerial för psykologin.

Vi se alltså, att folkminnesforskningen spelar en stor roll som hjälpvetenskap åt flera andra vetenskapsgrenar, vilka följaktligen måste bli lidande på om den försummas.

Beträffande resultatet av den ovannämnda tävlingen, måste sägas, att det blev synnerligen gott. Givetvis inflöto både värdefulla och icke användbara bidrag, men de förra voro i avgjord majoritet. För att ge ett begrepp om innehållet publiceras nedan ett ordnat urval av dem. Härvid har hänsyn tagits inte enbart till det verkliga folkminnesvärdet, utan även en del sådant, som ur andra synpunkter kan ha ett visst intresse, har medtagits. Slutligen har en viss geografisk begränsning ansetts nödvändig, så till vida att endast bidrag från östra Östergötland kommit i betraktande vid urvalet. De flesta bidragen voro ju från denna trakt, men dessutom inkommo uppteckningar från andra delar av landskapet, från nordöstra Småland, ja t. o. m. från Västerbotten.

Uppteckningarna föreligga här i lätt normaliserad form. En del äro avfattade på riksspråk, andra på dialekt, allt efter originalen, vilka ha följts i så stor utsträckning som möjligt. Ord, som äro alltför avvikande från eller främmande för riksspråket, ha försetts med förklarande noter.

I. SÄGNER.

Sägner om Gullvagnskleven.

I trakten av sjön Yxningen i Ringarums socken bodde för länge sedan två jättar. En gång hade de kommit överens om att sänka sjön, men de kunde inte bli eniga om åt vilket håll utfallet skulle grävas. Den ene ville ha det åt norra, den andre åt södra sidan av sjön. Då beslöto de att gräva åt var sitt håll och satte upp en gullvagn som pris åt den som blev först färdig. Den

ene gjorde en helt smal å, som föll ut i sjön Byngarn, den andre grävde mycket bredare och hade inte hunnit långt, förrän han fick höra vattnet forsa i ån, som den förre grävt. Då blev han så förargad, att han tog gullvagnen och skjutsade ned den i sjön genom klevan, som han själv grävt, och som sedan fick heta »Gullvagnskleva». Men efter den händelsen blevo jättarna så osams, att de slogo ihjäl varandra.

Det har gjorts många försök att få upp gullvagnen ur sjön, men inget har lyckats. Ty den kan inte tas upp på vilket sätt som helst och inte av vem som helst. Det måste vara ett par tvillingbröder, som ska köra upp den med ett par tvillingoxar, och ingen får säga något eller se sig om under tiden arbetet pågår. Det berättas, att man en gång varit mycket nära att få upp vagnen ur sjön. Men i sista ögonblicket ramlade en ox på knä, och då kunde en av körsvennerna inte tåga utan röt till: »Du ha visst fått för lite mjölk i morsmjölka, din ynkrygg!» och i detsamma tittade han sig om för att se, hur långt upp vagnen hade kommit. Då släppte den och åkte tillbaka i sjön, så han fick bara se framhjuln av den.¹⁾

Sägen om Aglutt.

På Högveds ägor i Gryts socken finns ett berg, som heter Agluttsberget. Där är en grotta, som kallas Aglutts stuga. En sägen förtäljer, att för många år sedan bodde i den grottan en skräddare, som hette Aglutt, och som brukade fara omkring i bygden och sy.

I en gård i Högved tjänade vid den tiden en flicka, som helt plötsligt försvann en dag, då hon gått för att mjölka i en hage i närheten av Aglutts »stuga». Trots ivriga efterforskningar var och förblev hon borta.

Aglutt hade varit framme och rövat bort henne och

¹⁾ Dylfika berättelser om gullvagnar, som skulle finnas i sjöar, mossar och kullar, äro synnerligen vanliga i vissa delar av vårt land. Från våra trakter kan nämnas en liknande gullvagnssägen i samband med Vagnsmossen i Tingstads socken.

höll henne sedan fången i sin grotta i många år. Under denna tid födde hon honom sex barn, men han dödade varje barn, skar upp det och åt upp dess hjärta. Därav skulle han bli stark och mer och mer lik ett troll.

En dag efter många år fick flickan lov att gå ut ur berget ett slag, men hon fick inte tala till någon människa under den tid hon var borta. Hon gick till Högved, där hon förr tjänat. Där berättade hon för en mur, hur hon blivit bortrövad och hållits fången av Aglutt, och så undrade hon till sist, om inte bönderna i byn ville hjälpa henne från honom och ta honom tillfånga. Men, tillade hon, de måste vara rex karlar, för det fanns sex ingångar till grottan. Så måste hon gå tillbaka till Aglutt igen. Men hon hade tagit med sig örter, som hon strödde på vägen ända fram till berget.

Man hade emellertid hört, vad hon berättat för muren, och sex starka karlar från byn gingo för att befria flickan och ta Aglutt. Örterna visade dem vägen till berget. När nu Aglutt och flickan sutto där inne i berget, fingo de höra ett misstänkt ljud. »Vad var det?» frågade Aglutt, men flickan låtsade, att hon inte hört något. Då gick han och tittade ut, och när han fick se de sex karlarna, förstod han, att flickan förrätt honom. Då svor han på att hade han trott det, skulle han minsann ha dödat henne och ätit upp hennes hjärta också, för då hade han blivit ett riktigt troll, och då hade ingen kunnat göra honom något ont. Så tog han en fjäderkudde och flydde ut genom den sjunde öppningen, som inte flickan visste om. Med bönderna efter sig sprang han över berg och genom skog ned till Valdemarsviken. Där är det branta berg, som stupa ner i vattnet, men Aglutt satte sig på kudden och åkte utför, och när han hoppade i vattnet, skrek han till bönderna: »Ta nu Aglutt den som kan!» Så simmade han över viken och försvann på Smålandssidan. Sedan har han inte synts till mera. Det sägs, att där han åkte utför berget, har sedan dess aldrig växt någon mossa.

Skursundsgubben.

Skursundsgubben brukte vise sä på Lille Risö.¹⁾ Där kunne en si'n iblann på nätterna stå å röre i en stor kättel. Då va dä inte lönt, att när skute kom å skulle krysse sä öpp genom sunnet, för då fick ho jämt vänne. Di sär, att dä ha vatt våghalse, sôm ha springe därikring mä en skarpslipen kniv heller ett bla u psalmboka för te kaste i kättel, om gubben skulle råke te inte si öpp nån gång. Ha di kunne dä, så ha di fått mä både gubben å kättel. Kättel va förstös full å silverpenge.

II. ÖVERNATURLIGA VÄSEN.

Mylingar.

Mylingar kallades barn, som fötts i lönn samt mördats av modern och gömmts undan. Det berättas ofta, att de först stoppats ned i en bytta, strumpa el. dyl. Så t. ex. i en nedan anförd ramsa, där mylingarna identifiera sig med sina resp. gömställen. Man hör ofta mylingarna skrika om nätterna. Ibland kan man också få se dem, såvida inte något föremål av stål blivit lagt ovanpå dem, ty det hindrar dem från att »gå igen».

Dä va på ett ställe piga hadde fått bröllöp, å di danse, å allting va så rart. Nä di va sôm mest i farten på kvällen, slöckne alle ljusa mä en gång. Men dä va månlyst, så di såg mitt på gôlvet tre små pysslinge, sôm danse i ring å sjöng:

»Danse ja strumpesock,
danse ja byttepinn,
danse ja lille myre,²⁾
hadde mor inte blitt bru i år,
hadde vi blitt fyre.»

Mylingen kunde också spela människorna små spratt. När ja va hemma i Bäcktorpet, så va dä en möra, sôm ja skulle gå åt Asplunn å väve. När ja hadde gått

¹⁾ L:a Risö, ö i Östersjön, till S:t Anna.

²⁾ »Myre» hänsyftar antagligen på att barnet blivit gömt i en myrstack.

ett stycke, fick ja si en liten pyssling mä grå byxor å rö töppluve, å han satt på en sten å roppte: »Hoho». Å mäsamme vart ja så förvillen, så ja kände inte igen mä, fast ja hadde gått väjen så många gånger. Ja tyckte, att träna stog mä röttra öpp å töppa ner, ja gick å ja gick men kom bare tebaks te samme ställe igen. Å ja kom te ett dike, sôm ja tyckte va törrt, så ja klev mitt i, men då va dä fullt mä vatten. Men så mötte ja mor Stine, ho kom å ha vatt vall mä kora, å ho frågde mä, vart ja skulle gå, å ja talte om alltihop för 'na. Då tog ho mä mä sä, å ja följde mä, fast ja tyckte ho gick åt gale håll. Inte förrän vi hadde komme förbi stället, där mylingen ha sitte, kände ja igen mä.

Dä fanns en myling i Sankt Anne i skogen ve en tyar backe. Han brukte skjute på åka, så di stjälppte. En gång va dä e tjänstflicke, sôm ha vatt å male, å ho åkte hem, sän dä va mörkt. Ho hadde en stake å sticke mella ekra te stänge mä i backa, men när ho skulle trä i staken ve den där backen, skrek mylingen: »Stick inte dit 'en!» Då vart flicka rädd å rök där staken. »Nä så håll i'n du då!» sa ho. Å mylingen ållt i, så öxa fick dra, så mycke di örkte. När di kom utför backen, sa flicka: »Tack ska du ha för hjälpen!» Då vart mylingen så gla å sa: »Månge ha ja hjälpt å många stjälppt, men ingen förr ha tacke». Så skratta han, så barra skalv i skogen.

Det var en myling på Djursö ¹⁾ och en på ett skär i Djursösundet. Det kunde hända, att folk, som färdades fram genom sundet, blevo anropade av endera, som begärde att bli rodd över till den andre. Blevo de då förda tillsammans, uppstod ett våldsamt slagsmål, så att elden lyste. Vad roddaren hade att iakttaga var att inte låta mylingen gå förbi sig i båten, ty då kunde roddarens huvud följa med. Han skulle därför låta mylingen stiga ombord i aktern.

Mylingarna voro besvärliga för folket, emedan de skrek och väsnades om nätterna. Därför brukade man skjuta dem, men det skulle göras med silverkula. Då blev det

¹⁾ Djursö, ö i Östersjön, till St: Anna.

bara en våt fläck kvar av dem. En myling sköts på Risö, emedan han nattetid förde ett hiskligt oväsen. Han brukade skrika: »Bena lång, bytta trång, ge mä rum!»

Det fanns också en myling på Simpholmen¹⁾ och en på Tränhalsudd.²⁾ Den sistnämnde var en s. k. vaktmyling. Han hade en stor, fin trädgård att vakta. »En kunne ri äppla hänge så store å granne, men dä va' inte lönt te gå i lann å försöke ta sä nåre, för dä vart träna bare gamle ekskruter³⁾.»

På Prästnäsudd i Slätbaken fanns en myling, som många sade sig ha sett vid resor till och från Söderköping. En natt hade flera skärgårdsbåtar måst ligga stilla vid udden för storm. Då hade man hört mylingen skrika uppifrån skogen: »öm ja hadde e yx, så skulle ja bryne 'na». Från en båt kastade man i land en yxa, som mylingen ögonblickligen fick fatt i och började bryna mot berghällarna, så att elden lyste.

Skälvrängare.

Te bli skälvrängere dä va ett syndastraff för snåle, gnidne bönnere. Sånere, som va snåle, brukte gå å flytte skåla⁴⁾ i skoga, å på sä vis kunne di få sä nåt tunn-lann skog mere än di skulle ha. Dä va ju inte allti dä där geck bra å lycktes, men dä hände i alle fall. Men dä kom igen mä rante, för när di dog, så vart di skälvrängare, å då feck di inge ro utan feck gå å traske i strängen, där di hadde flytte skåla, å skrike å gå an.

Dä va mest på höstkvälla di geck. Di va precis sôm när di levde, men på huvet hadde di e rö luvre, å så bar di ett blöss heller e lykte te lyse mä. »Här ä dä rätt, här ä orätt!» skrek di.

¹⁾ Simpholmen, ö i Östersjön, till S:t Anna.

²⁾ Tränhalsudd, udde å Tränö i Östersjön, till S:t Anna.

³⁾ ekskruter = murknade ekar.

⁴⁾ skåla = råmärke.

Den döde som hämtade sin käreste.¹⁾

En flicka hade en fästman, som dragit ut i kriget. Han var borta i många år, men så kom han en mån-ljus natt och knackade på hos henne och frågade, om hon ville följa med honom ut och rida. Hon kom ut, och han lyfte upp henne i sadeln och red bort med henne.

När de ridit ett stycke sade han:

»Månen lyser klare,
di döde rider vale.²⁾
ä du inte rädd, Kersti?»³⁾

»Inte så länge ja ä mä däj», svarade hon. Efter en stund frågade han återigen detsamma, och hon svarade som förut.

Så kommo de fram till kyrkogården. Där steg han av hästen och lyfte ned flickan. Men inne på kyrkogården hade en grav nyss blivit uppskottad, och där lade han sig ned och började riva med händerna. Då blev flickan rädd och sprang ifrån honom och ner till fattigstugan. När han upptäckte det, rusade han efter, men hon hade hunnit in i köket och fått fatt i eldgaffeln och lagt på tröskeln. Då måste han vända, för spöken kan inte komma över stål. Men då han gav sig iväg, tog han i ilska »halve farstva» med sig.

Gastar.

En kan bli fast för te skjusse gaste. Många ha åke väjen från Mem å blitt varse, att på ett ställe i skogen vill hästa inte gärne fram. Då händer, att lasset i ett tag bli så tungt, så hästa streter då värsta di örker å blir

¹⁾ Motivet med den döde krigaren, som hämtar sin brud — särskilt bekant genom den tyske diktaren Bürgers ballad Lenore — är mycket gammalt och vida utbredd.

²⁾ Ordet hör förmodligen samman med adj. vale n = stel, kall.

³⁾ I andra uppteckningar förekommer här ordet käreste. Sannolikt är Kersti en missuppfattning av detta ord.

svette, fast väjen ä like bra som på andre ställe. Ve Blinsta¹⁾ ä en kulle, där släpper dä ätter i ett ryck.

Odens jakt.

Ve Onstömte²⁾ börjer Odens jakt ä far utåt vägen ät Ä ä Ny öppät Kuddby. Först kommer ett fruntimmer, sôm springer så dant, så håret ä klära fladdrer. »Om ni mö:er nån, så säj inget!», säjer ho. Sån kommer ett par hunne fläsnes, ä tunga hänger u mun på döm. Så kommer ett par ryttere, di galopperer, ä hästa fruster. »Ha ni mött nån?» fråger di. »Rid rakt fram!» va dä en, sôm svare. E stunn ätterät kom hele följet tebaks, men dä hadde ryttera fruntimmart imella sä, men ho tittle sä ängslit på den där di mötte, så han ängre, att han svarte. Ä sen varne han för dä i all sin da. Nu löss di inte, att di hör, när dä där raker förbi.

Troll.

När di byggde körka i Östra Ny, va dä en bonne, sôm ätog sä te sätte på spira på tornet. Ä han geck ä fundere på hur dä skulle gå te. Men i Höckerste³⁾ hage va ett berg, sôm dä bodde ett tröll i på den tin. Så träffe bonn dä där tröllet, ä dä talte han om sitt älände för'et. Dä tyckte tröllet, att dä skulle dä nog hjälp'en mä, bare han kunne fundere ut, va dä hette. Men kunne han inte dä, skulle tröllet ta'n. Dä va dä inte livat för bonn. Han kunne inte begripe, hur han skulle få rätt på va tröllet hette. Men sä en kväll geck han om ve berget, ä dä hörde han därifrån, att tröllkärnga sa te sine unge: »Var inte lessne unge, för i möra kommer Skalle hem mä bonn».

Dan därpå geck bonn öpp te körka, ä dä höll tröllet på ä sätte öpp spira på tornet. Dä sa bonn: »Si ätter. Skalle, sä du sätter spira rätt!» Ä sôm han sagt dä, försvann tröllet, så dä hann aldri sätte'na rätt, utan ho luter än i da lite grann ät Örtömte⁴⁾ te.

¹⁾ Blinnestad, gård i Täby socken.

²⁾ Odenstomta, by i Kuddby socken.

³⁾ Höckerstad, by i Östra Ny socken.

⁴⁾ Örtomta.

Förr hadde di så brött mä te få barna döpte, för an-
nars kunne trölla passe på å byte bört döm mot sine egne
unge. Dä va en gäng ett folk, sôm hadde e lita flecke,
men så en da ha trölla vatt å lagt dit en unge te. Å di
både barna va så like, så fleckas mor kunne inte känne
döm åtskellis. Di växte, å folket di visste inte, hur di
skulle bäre sä åt, så di skulle få vete, vilket sôm va deres
barn. Men så en da kom dä in en örm i stuva, å tröll-
ungen ho klappte örmen å sa: »Du lille raring», men den
andre ho vart rädd för'en. Dä tog di tröllungen å skulle
kaste in'en i ugnen, men då kom trölla å hämte'n.

Trölla kan också förvånne syn, dä ha en vatt mä öm
te si. Dä va ett par fruntimmer, sôm hadde vatt ute å
räfse, å på hemväjen satt di sä å vile på ett berg. Dä
feck di si en hög papperslappe — vanlige vite lappe —
ligge där. Den ene ho tog en lapp å stöppte'n i kjotel-
ficka å tog mä sä hem. Å när ho kom hem va dä en
tjugefemöring. Ho geck tebaks te berget för te ta rätt
på di andre lappa också, men då ya di försvunne, för dä
ha trölla vatt å taje in döm.

E lita flecke va ute å sprang i skogen, å räss va dä va
feck ho si ett stort ben. Dä här kan ja ta hem, tänkte
ho, för mor bruker sälje ben. Å ho tog'et i förkläet å
sprang hem mä't. När ho kom hem, så va dä e gullkrone.

Rä.

Dä va en gäng far ha hålls på logen å snickre, å han ha
nog sope logen ätter sä, men kanske inte så väl. För på
kvällen, när vi skulle lägge öss å söve, så feck vi inge ro.
Dä bare sopte å sopte, så far han feck ge sä öpp å sope
logen redit väl, å sän vart dä tyst.

Vittror.

En skulle inte hugge e tvillinggran, för i sänne bodde
vittror.

Maran.

Om nättera kan mara komme å slö sä ner på en. Dä
blir tyngre å tyngre på bröstet, så en ä nära på teress å

kvävs, å dä ä omöjlit te få fram ett ljud. Men kan en bare säje: »Släpp mä mara!» så släpper ho en, å en blir mänske igen.

När Anners Persa i Björklunn va unger, hadde han mycke ont å mara. Så en gång ba han en go vän, att han skulle hjälp'en ta mara, så han skulle bli å mä'na. Di både pöjka hjälptes åt å täte alle hól å springer väl i hele rummet. Sån böra di ett hól unner fönstart, lag-öm stort te sätte en vanli kôrk i. Så la Anners Persa så å söve. Men den ar satt sä på gölvet breve bôrhölet mä en kôrk i näven. När så Anners Persa börja jämre sä, å han förstog, att mara va på'n, passa han på å sätte kôrken i hölet. På môran, när dä vart ljüst i kammarn, feck di si ett naket fruntimmer sitte unner bolet ve fönstart. Ho va ung å vacker å Anners Persa tyckte öm'na å gifta sä mä'na.

Men när dä gått en ti, fråga han'na en da: »Vet du, vilken väj du kom, när du kom hit?» Nä, dä visste ho inte. Då tog han u kôrken å sa: »Jo, igenöm dä här lille hölet kom du.» Men dä skulle ha aldri ha gjort, för på môran va ho försvunnen.

Di sär, att mara bor i sån där martoker dä finns på sine ställe i skogen. Dä ä smågrener, sôm ha växt ihop te e hel klunge, å ho ä så täter, så en kan inte si igenöm'na.

En ska aldri bryte e marruske, å ä en tvungen te gå förbi e sån, ska en spötte tre gånger, annars får en ont å mara.

Bjäran.

Bjäre, dä va ett slags rackertyg, sôm illakt fölk hadde te å stjåle mä. Dä va nog inte vem som helst, sôm va kröpp te smälle ihop en sån, för si först å främst feck di löv te kunne kuse¹⁾, å sån feck di inget samvete ha.

En del gjorde sine bjäre å gamle traser. Hur di feck liv i döm, dä inte gött te vete, men di pāsto, att bjären bar hem mjölk te den, som rådde öm'en. Så den sôm hadde en bjäre, han behövde inge ko, för han hadde smör å mjölk i överflö.

¹⁾ kuse = trolle.

Men bjären kunne också få för mycke i sä, å då rann dä u'n. Dä så ut sôm gult smör, där dä lå på backen, å dä va sä en feck matlea, när en så't.¹⁾

III. HÄXOR.

Tobo kärng.

För länge sän bodde dä i Tobo i Ostra Ny ett fruntimmer, sôm gick unner namnet »Tobo kärng». Ho va så mäkti, så när ho gick ut på backen mä en täljkniv i hanna, kunne ho klyve mólna mitt itu.

En gång kom dä en kar in te'na, å då hadde ho sju stycken varge inne hos sä. Men hon sa te karn, att den förste, sôm han talte om'et för, skulle spricke mitt itu. Så han torse inte tale om'et för när mänske, anne han gick te en tall å sa åt honom: »Ja ska tale om för dej tall, att Tobo kärng har sju stycken varge inne hos sej.» Sôm han ha sagt dä, klövs tallen mitt itu. Å sän feck andre höre tales om varga mä.

Men sän brände di Tobo kärng liksom alle gamle häxer förr i väla. Dä va på ett berg i Stenby socken. Men kärnga hadde e dotedoter, sôm va mä, å när di inte kunne få häxa å brinne, så sa flicka: »Pet å mormor luva!» Dä gjorde di, å då ringla dä ut en örm. Då sa häxa åt flicka: »Ha ja trott dä om dä, så ha du inte fått leve.» Sän brann ho, bare ho vart å mä örmen.

Påskkäringar.

När häxera skulle fare te Blåkulle, bar di säj åt sä här:

Di hadde e salve på muarn, å den smorde di ugnskvas-ten mä. Sän satt di sä öpp på'n å sa: »öpp å ner, öpp å ner, å ingenstans imot», å då bar dä iväj öpp genom kôrsten å te den onne. Där åt di örme å groder, å så slogs di mä knive, men näste môra va di hele igen.

Dä va en dräng, sôm stog å lyddes, när matmora hans

¹⁾ Bjäresmör kallades den klöbbiga, gula svamp, som brukar växa på ruttnande stubbar.

ga så iväg, å han tyckte, då kunne vare rolit te si, va di hadde för sä hos den onne, så han tog salva å smorde gressla mä, å så sa han: »öpp å ner, öpp å ner, å allestans imot». Å han fick hålls i körsten å ravle hele natta.

E kärng hadde fått tag i ett par sko, sôm ho inte hadde mä å göre. När ho fick döm på sä, bar föttra å åt lufta, så ho fick löv te hälle sä fast i en buske. Då va förstös när häxe, sôm ha hatt skona te Blåkulle.

IV. SJUKDOMAR OCH DERAS BOTANDE.

Om en ville vare säker på å slippe t a n n v ä r k, skulle en aldri klippe nagla på annan da än freda, å när en ha tvätte sä, skulle en törke arma, inna en törke ansiktet.

Men hade man trots allt fått tandvärk, kunde den »sätas bort» på träd. En person berättar följande om hur han blev botad från tandvärk.

»Då va en gubbe från Skällvik, sôm skulle bote mä. Vi gick ut i en skogsbacke i närheten å Stegebörge slött. I e ung gran gjorde gubben e sköre mä en kniv å tog ut e lita sticke. Den skulle ja pete i den onne tanna mä, men ja måste pete så hårt, så ja fick blo på sticka. Då va mycke värri än te bryte ut tanna. Så tog gubben sticka å satt'na i sköra, sôm han ha gjort mä kniven, å så skulle ja säje: »Ja sätter här min värk. Bär den, om du kan, eller varde du ett knotit trä». Sän ha ja sitt då där trät, å då va vridet å missväxt, men inte vet ja, om då berodde på min tannvärk. Men ja ha aldri hatt tannvärk sän».

Storsteg¹⁾ kunne en »skäre bort». Den, sôm skulle bote en, skulle ta en brannring å trä en käpp igenom, å så skulle han tälje på käppen mitt för då onne ögat å säje: »Ja skär, å ja skär». — »Va skär du ätter?» skulle den, sôm hadde storsteget, fråge. »Storsteg u ditt öga», svara den andre. Då där skulle di göre em tre gånger i ra, så vart storsteget bra sän.

Värter skulle tvättes bort i mänsken. En, sôm en

¹⁾ Storsteg el. stoisteg är det folkliga namnet på vagel.

inte sa du te, skulle tvätte, å en ann skull se stadi på månan.

Man kunde också »sä bort» sjukdomar. Så här berättas t. ex. därom:

»När ja va barn, va ja så sjuker en gång å frös så dant. Då hadde mor mi mä te gå ikring en sten å så aske. Å så läste ho för mä, hur ja skulle säje, när ja sädde. Så här lät dä. »Ja sår, å ja sår», »Va sår du?» fråga ho. »Ja sår bört mi fröse. När den här sädde gror å växer, får ja mi fröse igen». Men aska grodde aldri, å ja ha inte hatt frösa sän.

V. SEDER OCH BRUK.

Om barn.

Inna barna kristnes, skulle allt badvatten å tvättvatten, sôm en ha hatt te döm, slös ut unner tak, aldri unner bår himmel, för då kunne barna bli börtbytte.

Mjölktännerna, sôm barna tapper, ska di kaste i ellen å säje: »Mussiman, ge mä e bentann i stället för e gulltann!» tre gånger, annars kan di få tvärtänner.

Om giftermål.

För te få vete vem di skulle bli gifte mä, brukte flickera bake drömpannkake. Dä skulle di vare tre öm, å di mäste vare tyste hele tin di höllt på mä't. Di skulle hälle i var sin skvätt vatten, lägge i var sin näve mjöl å var sin näve salt, å så skulle di hälle i vispen alle tre å röre. Sän skulle di bake tre pannkaker å dä där å äte öpp. Å så skulle di gå å lägge sä utan te säje någe. När di sän vart törstige på natta, drömde di, att nån kom å ga döm vatten, å dä skulle vare den rätte.

En skulle hälle u ett ägg vackart¹⁾ i ett slätt glas mä vatten å ställe unner sänga nyårsnatta. Sän fick en si på möran, hur dä ha förme te sä. Dä syntes på äggviten, va yrke den skulle ha, sôm en skulle bli gift mä. Va dä sôm en plog, va ha bonne, va dä sôm e bok, va han skol-lärere o. s. v.

¹⁾ Vackart betyder här 'försiktigt'.

Te tittle sä i spegel nyårsnatta va falit. En kunne få si den en skulle bli gift mä, men en kunne också få si någe annat.

Till tredje lysningsdagen skulle man »dra björk». En tvillingbjörk höggs, helst på ägorna till brudens granngård. Den kvistades av något, och med en spelman sittande på björkens storända drogs den av en skara ungdomar upp på gården till brudens hem. Där bjöds på kaffe, varefter man lekte och dansade en god stund på kvällen. Presenter medfördes i regel till det blivande brudparet. Denna sed kallas även »kryckgånge».

Död och begravning.

Var det lik i byn, lade man stål på tröskeln, en kniv, en ullsax el. dyl., helst eggjärn.

Vid begravning var det lörr bruk att »risa för liket», d. v. s. att vid alla gårdar, där likföljet drog förbi, lade man ut kors av granris. Ibland förekom också, att man strödde ut hackat granris på långa sträckor av vägen.

Då ett likfölje dragit förbi, brukade man i vissa trakter kasta en eldbrand efter det. Detta skulle förhindra, att »gasten» kom igen på natten.

Julen.

En daglönare hade varit hos fogden och fått »fägning» till jul, däribland ett ljus. På hemvägen gick han och undrade, var han skulle sätta ljuset, för han hade ingen ljusstake. Så kom han att tänka på, att han kunde tälja en, och han såg sig om efter lämpligt trä. Han såg på björken. Nej, den påminde barnen om riset. Han såg på aspen. Nej, den hade blad, som darrade, och som det var blöddroppar på. Han såg på ek och på tall men tyckte inte heller de passade. Så kom han till granen. Den hade löst och bra trä att tälja i och inga tråkiga påminnelser. Men när han fick hugga en liten gran, tyckte han den var så vacker, som den var, så han tog hem den och satte ljuset i den. När grannarna fick se, hur det lyste hos dagkarlen, gick de dit och tittade, och de tyckte det såg så vackert ut med granen, så nästa jul gjorde de likadant, och sedan blev det julgran i var stuga.

När man kommer till kyrkan juldagsmorgonen, skall man vara noga med att torka av bänken, innan man sätter sig, ifall något av de dödas mull är kvar där. Klockan tolv på julfattagen hålla nämligen de döda sin julotta.

Det var en gång en gumma, som skulle till julottan, men när hon vaknade på natten, hade klockan stannat, så hon visste inte, när hon skulle gå. Hon tyckte emellertid, att hon sovit länge, så hon steg upp, klädde sig och begav sig i väg. När hon kom nära kyrkan, fick hon se, att det lyste i alla fönster, och hörde psalmsång. Hon gick in, men blev mycket förskräckt, då hon fick se för länge sedan döda människor sitta där. Hon vände hastigt om, men gastarna hade redan fått syn på henne, och hela flocken rusade efter gumman för att få tag i henne. Hon hade en schal, som hon kastade till dem, och medan de sletö den i stycken, hann gumman sätta sig i säkerhet i fattigstugan.

Juldasmöran skulle en öpp å läse mä unga på fasten mage, för då vart di lättfattlige i huvet å lärde sä snart känne igen ola.

Va dä sä, att en hadde ont å rävrackarn, skulle en ta å salte hönsa juldasmöran, inna en geck te körka, för dä hjälpte.

Påskan.

Dymmelveckan var en farlig tid. Ingenting fick då gå runt. Således fick kvinnorna inte spinna i den veckan. Och inte skulle man baka dä. Gjorde man det, fick man möjligt bröd hela året. Man fick inte heller hugga ved, för om kreaturen råkade trampa på spånorna efter veden, kunde de få klövältan. Vidare fick man inte ta hem något från skogen i dymmelveckan, för då drog man hem råttor och orm.

Dymmelonsdan skulle en sope överallt i alle husa å bäre sopra te nån grannes äger. När en kaste döm, skulle en säje: »Bört mä löpper å lyss å rötter å myss!» Dä vart en fri från ohyre dä året, å di sôm en bar sopra te fick 'et i stället.

Skärtorsdan la påskkärngrä å: å påskaften kom di igen. Dä fick en löv te koke gröten tidit, sä en fick igen

spjället, inna sola gick ner. Hann en inte mä dä, va dä bäst te lägge på svinhår i spisel.

Påskmöran skulle en öpp tidit å springe över tre rinnande vatten, så vart en kvicker hele året.

Påskdan släppte di ut hönsa genom en koklave¹⁾, för räven å höken inte skulle kunne si döm dä året.

I fäiset skulle en dien dan dra en stor lock ärthalm mella kritttra. Di skulle få ta sä en mun full å den allihop, så höllt di sällskap, när di kom ut.

Ladugården.

När e ko fick kalve, skulle en lägge stål i vattnet, när ho drack förste gången, eller också skulle en rite ett körs på't mä ett stålstycke, för inte trölla skulle få nån makt mä'na.

När den nyfödde kalven skulle ha dricke förste gången, fick en löv te ta't rätt. En ga'n tre slag i skallen mä skjula å så läste en tre gånger så här: »Kalvsjuka å danssjuka, dä ska svarte hunne å katter ha, men du ska bli en redier kalv».

När kona mjölkte förste gången ätter kalvninga, dä skulle en lägge stål i mjölka. Ho fick inte heller bäres bar in utan skulle vare överhöljd mä någe. När en så kom in mä'na skulle en svänge'na tre gånger över ellen.

Uta råmjölkspannkaka skulle karn ha förste biten. Va han inte inne, skulle kona ha'n.

Det är en utbredd föreställning, att det medför otui i ladugården, om man dödar eller ofredar skatorna.

»Rör du mitt bo,
tar ja di ko.
Rör du mine unge,
tar ja di lunge.
Rör du mitt viv,
tar ja ditt liv.»

»En av gamla stammen».

När ja va femtan år kom ja te e kärng, sôm va å gamle stammen. Hennes kar va murere å va mest börte. Ja

¹⁾ koklave = halsband till kobindsel.

skulle vare å hjälpe gumma, men dä va just inget rolit, för ho va så könstl, tyckte ja. Di hadde tre kor. Förste å andre dan fick ja inte gå in i fäiset, gumma trodde vissi ja skulle förtrölle kritttra för'na. Tredje dan fick ja gå mä, å dä läsa gumma någe, när vi kom in, men va dä va fick ja inte höre.

Kritttra va granne å mjölka mycke. Mjölka slog gumma öpp i store träbunke, å så satt ho en lapp på vat bunke, så ho visste, va sôm va älst. Sån fick mjölka stå te ho va luden å mögli. Så när vi skulle te å kärne smör va dä rolit, ska ni si. Dä va omöjlit te få någe smör. Dä sa gumma te mej: »Du å kvick, så du får springe te dotra mi å fråge, om ho har nån tiöring, å låne den, så vi får lägge den i kärna». Dotra va gift å bodde tre fjälingsvāj därifrån. »Ja vill inte gå i kväll», sa ja, för ja å mörkrädd. Ni sä'r ju, att dä finns lyktgubbe på Stegebörge gäle om kvälla». Kärnga sa, att ja skulle gå i alle fall, å ja sprang, men uj, va ja va rädd. Dotra hadde en tiöring, å den fick ja låne. När ja kom hem la vi'n i kärna, å så kärna vi. Men inte vart dä någe smör ändå.

Dan därpå kom murarn hem. Dä sa gumma: »Nu ha nog Hornper vatt i fäiset igen, eller också ha Tok-Kalle vatt å trölle, för vi får inget smör. Du får gå ner te abeteket i möra å fråge, om dä finns någe, sôm hjälper. Gubben kualla ivāj, fast dä va e hel mil te stan. Hån fick bikarbenat, å dä skulle vi lägge i e teske å. Ja, smör vart dä ju sån, men ett sänt smör! Dä kunne ju ingen äte. Gumma skicka mej te handelsboa mä't. Där fråga di, vem smöret va ifrå. När ja tala om dä sa di: »Dä får du ta hem'et igen, för vi vill inte köpe hennes beske smör». Ja gick hem mä smöret, å kärnga görma å va arg.

Sån skicka ho mä te en grannboune, sôm skulle åke å't Sörping mä smör. »Gå hem te Lina mä smöret du», sa hån, »ja vill inte sälje hennes smör, för dä å ingen, sôm vill ha't. Ja gick hem mä mi smörbytte igen, å ja minns inte, va gumma gjorde mä smöret. Men ja sa: »Smöret kan ju inte bli ätlit, när mjölka får stå så länge, så grädden å luden». Gumma mena, att dä begrep väl inte ja.

Näste gång vi kärna fick vi inte heller smör. Dä sa

gumma: »Dä blir inget annat, än ja måste ge krittira en sats. Dä ä nog någe riktigt på tok dä här.

På môran dan därpå to ho fram e järngryte ä slo i ett halstop vatten. Så laga ho te tie trästicker. Vattnet skulle koke öpp tie gånger, ä var gång skulle ja kaste e trästicke i ellen. När stickera va slut, va dä säkert, att gryta ha koke tie gånger. Var gång vattnet koka, to gumma en näve groft salt ä la i gryta. Så ha ho vatt ut i boa ä taje rätt på ett järn, sôm ho höll i ellen, te dä vart illrött, ä så körde ho dä i gryta, var gång ho koka. Så läsa ho e ramse, men ja fick inte höre, va dä va, ä ja va rädd ä torse inte fråge. Sen sa gumma: »Mä dä nu svalner, ska du gå mä ät fäiset». Där laga ho ihop tre bolle utä gröpp¹⁾ ä vatten. Så to ho ragg på tre virvle på ryggen på krittira, ä så hadde ho en kniv mä sä, ä mä den skar ho höl på römptängen på döm, så blon rann. Där to ho tre dröppe blo ä hadde dä i bolla. Så va ho öpp på bovinn ä to rätt på ett trä, sôm va e krägle²⁾ te en spinnvagn te lägge blåner på, när en ska spinne. Ho sa, att de nva stulen ä återfängen. Dä va ett grannfruntimmer, sôm ha stule krägla, men gumma va ä to'na tebaks. Ä den där tälja ho tre sticker ä la i var boll.

När dä va färdit ga ho krittira var sin boll ä så dä ho hadde i gryta. Men ja sa: »Snälle moster, dä ä syndit ä ge krittira dä där, för dä hjälper varken för dä ene eller andre». Men ja måste hjälpe gumma ändå, när ho skulle ge döm.

När vi skulle släppe ut krittira på sömmarn, ga ho döm var sin tvåöring. Dä skulle bote för röсот.

25

Till sist följer i sin helhet ett bidrag, som det, med hänsyn till den utmärkta kompositionen, skulle varit skada att uppdelas på de olika avdelningarna.

Kring Axsjön.

På Hösterums ägor, långt in i djupa skogen ligger Axsjön inbäddad i pors- och hjortronmark. För inte

¹⁾ gröpe.

²⁾ Vanl. kräkla, kvistrik gren att fästa blånorna på.

så långt tillbaka i tiden knäcktes de sekelgamla furornas murknande stammar av stormen och föllo i sjön. Vägen dit var lång och villsam, varför fisken fick ostörd frodas, och den som till äventyrs gick dit för att locka en gädda eller abborre ur det svarta djupet fick oftast intet annat napp än ruttnande grenar. Ej underligt då, om folkfantasin spann sägner kring den lilla tjärnen och befolkade trakten däromkring med »skrömt»,¹⁾ huldror och rå.

Nu har en allmän skogsvård befriat skogsmarkerna från vindfälln, snår, knotiga tallar och granar, och med detta skogens säregna mystik. Numera går fisken inte heller så säker däruppe i Axsjön.

När man vänder åter från en fisketur dit upp och möter en gammelman, så kan det hända, att man får höra ett och annat märkligt från förr i tiden. Så här kan det låta, om gubben är i Prattagen.

»Ha han fått nån fisk? Javisst, körs en sän fisk, men Axsjögädda ä dä inte ändå».

»Ska det vara en särskilt stor gädda, eller vad är det för märkvärdigt med den?»

»Ja, så stor ä ho fäll inte, men dä ä skrömt mä'na, förstår han. Ho kan nog hugge på bete, men ho går igen, va dä så e oxtöm te rev. Nej, dä duger inte mä vanlige don, utan en ska ha e rev, sôm ä tvinnen ä här, tajet från e flecke, sôm nyss ha gått ä läst, ä kroken får heller inte vare utä di vanlige. Den ska en smi utä en spik från e körkdörr. Men försök inte te ta Axsjögädda, dä rar ja'n te. Ho ä nog träiger te bite i, om han nu skulle få'na så långt sôm hem i gryta. 'Axsjögubben' ville nog ha ett ol mä på henväjen, antar ja. Han ville fäll ha bjälla tebakkers ätminstone». — »Bjälla? Vad menar farbror?» — »Ho har e bjälle om halsen vetja, e vanli koskälle. Dä ä många, sôm ha bää sitt ä hört'na, men en får löv te vare födder på en sönda för te få si sänt. Lasse han vet, Lasse i Gropa di kallde'n, han vart ille fast för Axsjögädda e vänne. Dä ä många är sen, men ja minns'et gött. Dä va en lördakväll, sôm han geck öpp te Axsjön

¹⁾ skrömt el. skrymt = spöken.

å skulle freste ett drag. Ja, han ha fäll hålls där förut också å sumpe, för han ha snickre te ett ökrög.¹⁾ I alle fall så la han ut å hadde fäll rott ett par varv, när dä högg te, så han hölls mä te fare u öka. Han börjde hale te sä, men när reva va så när inne, fick han höre skälla, å så skvalp gädda te, så han feck si 'na, å då såg han, att ho hadde e lång man på ryggen. Då förstog han, hur dags dä va, så han skar å reva mä en fart å skulle te å ro ilann. Men dä va lögn han kom u fläcken, utan han bare snodde runtersikreng på samme ställe. Då här va på lördakvällen, när dä ringde helgsmäl i Ringeömme körke. Långt från lann va han, a inte kunne han simme, så han måste bli, där han va. Inte förra dä ringde ann-gång på söndasförmeddan slapp han dän. Han grät, när han kom hem, sa di, å dä undrer ja inte på.

Lasse i Gropa, mor hases, ho såg Axsjögubben ho. Dä va en sömmer — ja vill minns, att dä va sjuttiötte — söm dä va så förit, så en kunne inte spötte, å ho skulle te å byke. Byken släpte di öpp te sjön på e drög, å så långt va dä väl. Men när ho sen skulle klappe, så börjde dä dra i taltöppa, fast dä va alldeles stillt i lufta. Å sän börjde dä på te gny å brake i skogen, å räss va dä va kom dä söm ett stort rotvalv farnes mella buska å vrok sä i sjön. Å dä vart en säen böljagång, så klära å gumma mä flög öpp i snära utmä lann. Då geck gumma hem.

Ja, ja kan inte läte bli å skrafte. Inte åt va ja talte öm nunne,²⁾ för dä ska eu inte skratte åt. Nä, dä va ett anne älände, söm den där gumma rakte ut för. Ho hölls mä te bli ihjälslajen å blixten en gång, å så feck ho stryk å smen te på köpet. Ja, han skulle stämme 'na också.» — »Hur kunde gummkraken komma i ett så-dant klammeri?» — »Ja, ska tale öm dä mä. Men ja va på väjs å skulle stänge öm grisen. Följ mä bort te svingåarn, så sätter vi öss där, mens vi prater å titter på grisen. Han å så sällskapliger å sä.

Dä å inte öfte en sir nåt fölk här, å döm en sir har

¹⁾ ökrög.

²⁾ nunne el. nunnas = nyss.

så brött, så di har inte ti te stanne å snuse mer än e vänne, å knappt dä. Ta sä en rejäl pris vetja! Gu hjälp!

Dä ä rolit te få prate nån gång om dä sôm vatt. Smen ja nämade, han bodde här i Berget dä å ä dö för många år sän. Han va en händiger kar för all del, men ettriger va han, å lite doktorsaktiger va han mä. Han kunne stämme blo, å kom di te'n mä en unge, sôm hadde ältä, sä drog han en genöm e tällycke,¹⁾ sôm växte baköm smea. öm dä nu halv vete husingen.

På den tin växte dä e täter å granner al i stenröset, sôm han sir i pötatisäckarn ijämter väjen. En gång ha gumma i Gropa vatt åt bon å va på hemväj, när dä börjde på te regne, å åska geck, å dä vart ett herrans oväder. Ho ha just hinne te den här äckarn — dä växte jolpära där dä sôm nu — när dä vart för otäckt, så ho sprang öpp i stenröset å kröp i lä unner ala. Men ho ha inte hinne mer än dit, så slog blixten ner i ala. Å nog kan en säje, att dä va ett under; gumma rörde hau inte, fast han skaide å barken — på ala vill säje.

Brött hadde gumma te komme dit, men brädere feck ho te komme dän, dä säjer sä självt. Men ho kom te-baks. Inte mädäsamme — nä, inte förrn dä ha blitt mörkt på natta geck ho tebakars, å dä hadde ho en spade mä sä». — «Vad i all världen skulle hon ha spaden till?» — Jo, ho börjde gräve i äckarn ijämter ala — ätter som smen sa, för han hadde ett ärne ut ve samme ti å feck si röva på gumma i pötatisblasten. Dä vart dä ett väsen, ska en vete. Jesstanes anäda, vilket kackalorum dä vart! Gumma tog te bena förstös, å smen rev te sä e gärgärs-trinne å sprang ifatt'na å skrek å skällde å dangle på mä trinna. Husingen vet, hur dä ha gått, öm inte fölk ha vakue utå oväsnet å komme gumma te hjälp. «Ho skulle stjåle mine jolpära, men ja kom på'na ja», skrek smen. Gumma nekte å ville inte säje, va ho hadde i lannet å gö-re. Pötatis hadde di ju själve å förresten hadde ju gum-

¹⁾ Tällycka = en öppning mellan två tallstammar; uppkommen på så sätt, att tallen först delat sig i två stammar, vilka sedan åter växt ihop.

ma ingen kôrge mä sä, ä en sän bruker en fäll ha, när en plöcker pära, enter en stjal döm eller tar döm på ärlit vis. »Ja ska stämme dä kärng», skrek smen. »Gör mä mä, va ni vill», sa gumma. Ä hur dä va, lät smen dä bero ve stryket ho feck, sä han stämde'na inte». — »Vad skulle gumman göra i äkern, tror farbror?» — »Jo, dä har ja min tro om. När gumma satt unner ala, sä säg ho var blixten tog mark. Dä ä inte öfte en får si dä, ska ja tale om. Men får en si't, sä ska en vare tyst mä't ä gå dit ensam, sä ingen sir en, ä gräve där. Dä får en tag i åskviggen¹⁾. Gumma hadde nog reda på dä ho. Dä va åskviggen ho skulle ha tag i, dä ä min tro, ä var säker om att dä va så». — »Ja tror dä börjar skymma, så dä ä nog bäst ja fortsätter nu. Tack ä godnatt, farbror!» — »Gunatt! Han titter väl hit nän gång».

¹⁾ Åskviggas kallades av allmogen stenåldersredskap, särskilt yxor, som hittades i jorden. Man föreställde sig, att de slungats ned vid åkslag, och det med en sådan kraft, att de trängt djupt ned i jorden. Åskviggarna troddes besitta vissa magiska egenskaper, varför de användes som skydd mot ont av olika slag, som botemedel mot sjukdomar o. s. v.